

Antoine Jacobs nu doctor in de theologie

PROF. DR. PETER NISSEN

Op woensdag 18 april 2001 promoveerde Antoine Jacobs tot doctor in de theologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen met het proefschrift: *Louis Tijssen (1865-1929), biografie van een Limburgse zielzorger*. Antoine Jacobs is al jaren lid van de historische werkgroep 'Het Land van Herle'. Ook op andere terreinen is hij in historisch Limburg geen onbekende. De laudatio van zijn promotor, prof. dr. Peter Nissen, geeft een goede beschouwing van de promovendus en de waarde van zijn onderzoek. Hoewel de door de promovendus beschreven persoon vooral bekend werd als deken van Sittard, blijkt dat hij ook 22 jaar prefect van Rolduc is geweest. Een dubbele reden dus om de laudatio in ons tijdschrift af te drukken, met de felicitaties van bestuur en redactie van 'Het Land van Herle':

Zeer geleerde doctor Jacobs, beste Antoine,

In zijn fascinerende boek *Making Saints* verbaast Kenneth L. Woodward zich over het feit dat onder de zeven relatores van de Congregatie voor de Heiligverklaringen althans in 1991, toen hij zijn boek schreef, geen enkele professionele historicus was. Voor de functie van relator is een academische graad in de theologie vereist, aangevuld met een scholing in het kerkelijk recht.¹ Verder moet een relator behalve Latijn en Italiaans nog minstens drie andere talen beheersen. Maar aantoonbare kennis van de historische wetenschappen wordt voor die functie niet gevraagd. Woodward betreurt dit, omdat het ontbreken van historische kennis de neiging kan versterken een kandidaat-zalige uit zijn of haar historische context te isoleren. En juist de kennis van die context is, aldus Woodward, van onmisbaar belang om te kunnen beoordelen of de deugdbeoefening van de kandidaat inderdaad heldhaftig genoemd kan worden. Want helden, ook dus de helden van het geloof, kunnen alleen maar schitteren in relatie tot

hun omgeving, in relatie dus tot de specifieke historische context waarin hun leven zich afspeelt.

Tegelijk kan van het sterk bij de biografie van een geloofsheld betrekken van zijn of haar historische context ook een relativiserende werking uitgaan. Was het wel zo uitzonderlijk wat de kandidaat deed of niet deed? Werd hij of zij niet in sterke mate getekend door de cultuur en mentaliteit en door de geloofsbeleving waarin hij of zij opgroeide en tot ontplooiing kwam. Was kortom de geloofsheld uiteindelijk niet toch vooral een kind van zijn tijd?

Als historici zich zo nuancerend en relativiserend gaan bemoeien met processen van zaligverklaring, dan zal waarschijnlijk een andere zere plek waar Woodward in zijn boek de vinger op legt nog meer gaan schijnen, namelijk de ongekennd lange duur van de processen. Het komt maar zelden voor, zo merkt Woodward fijntjes op, dat een postulator die een kandidaat-zalige nog tijdens diens leven heeft gekend, uiteindelijk ook de afronding van de door hem ingeleide casus met de formele zaligverklaring meemaakt. Doorgaans liggen er tussen het overlijden

van een kandidaat en de zaligverklaring immers al gauw minimaal veertig jaar. Tot voor kort was Theresia van Lisieux, 26 jaar na haar dood zalig [en 28 jaar na haar dood heilig] verklaard, recordhoudster als de snelst na haar overlijden zalig verklaarde, maar in 1992 werd zij van haar eerste plaats verstoten door Josemaría Escrivá de Balaguer y Albas, de stichter van Opus Dei, die nog geen zeventien jaar na zijn dood en na een proces van amper elf jaar werd zaligverklaard.

De stichter van Opus Dei hoeft niet bezorgd te zijn dat pastoor-deken Louis Tijssen hem op dit punt naar de kroon zal steken. Hij is inmiddels al meer dan 72 jaar geleden overleden en het informatieve diocesane proces tot zaligverklaring werd al meer dan 43 jaar geleden geopend, waarmee de procedure zich nu al even lang voortsleept als het leven van je promotor. Of de voortgang van het proces door de dissertatie die jij hier vanmiddag met succes verdedigd hebt, versneld zal worden, kan ik niet beoordelen, zelfs niet of het proces er in algemene zin door versterkt of verzwakt zal worden. Jij hebt immers gedaan wat volgens Woodward ook de Congregatie voor de Heiligverklaringen meer zou moeten doen: jij hebt de held van je boek in zijn tijd geplaatst, en daarmee zijn grootheid, maar ook zijn kleinheid laten zien. Je hebt dat gedaan door zo zorgvuldig en zo volledig mogelijk de couleur locale terug te brengen die de kleurstelling van het priesterleven van Louis Tijssen heeft bepaald. Je plaatst hem in het dorpsleven van Wessems en Helden, waar hij zijn jeugd doorbracht. Je beschrijft het intellectuele en geestelijke klimaat van Rolduc en van het Roermondse grootseminarie, waar hij werd gevormd en opgeleid. Vervolgens bracht hij 22 jaar van zijn leven door in datzelfde Rolduc, een periode die langer duurde dan de achttien jaren van zijn pastorale werkzaamheid in respectievelijk Susteren en Sittard. Die laatste periode is echter de meest bewogen tijd van zijn leven, want door de

opkomst van de mijnbouw in Zuid-Limburg kondigden zich grote veranderingen aan in de regionale samenleving, veranderingen met ook ingrijpende consequenties voor het kerkelijk leven en voor de positie van de kerk in de samenleving. Jouw studie maakt duidelijk dat Tijssen geen grote voorloper is geweest in het vinden van een antwoord op die veranderingen. Hij was geen mgr. Poels of geen Alphons Ariëns; hij was niet iemand die nieuwe wegen zag waar anderen nog zochten of zelfs wanhopig aan het oude bleven vastklampen. Het bijzondere van pastoor-deken Tijssen ligt in het gewone, het alledaagse; hij was opvallend in het onopvallende. Niet zijn pastorale aanpak was vernieuwend of verrassend. Verrassend was veeleer de toewijding, de trouw, de volharding en de zelfopoffering die hij in zijn pastoraat aan de dag legde.

En juist dat wordt duidelijk door de nauwgezetheid waarmee je Louis Tijssen in zijn tijd hebt teruggeplaatst. De doelstelling van je studie is niet de heiligheid van Louis Tijssen aan te tonen; het is aan anderen zich daarover uit te spreken. Je hebt je laten leiden door een historisch-wetenschappelijke vraagstelling, namelijk hoe moet Louis Tijssen begrepen worden in zijn historische context? Was hij representatief voor of juist opvallend temidden van zijn ambtsgenoten? En het beantwoorden van die vraag betekende dat een onderzoek dat enkel alle gegevens over Louis Tijssen in chronologische volgorde bij elkaar zou plaatsen volstrekt onvoldoende zou zijn. Je hebt je moeten verdiepen in de wereld van Louis Tijssen, in zijn omgeving, in de Limburgse samenleving van zijn tijd en in het bisdom Roermond van zijn tijd. Dat vergde een uitgebreid archief- en literatuuronderzoek. En dat heb je verricht met een uitzonderlijke inventiviteit en een grote drang naar volledigheid. Ik heb grote bewondering met name voor de enorme speurzin die je bij het archiefonderzoek aan de dag hebt gelegd. De twee pagina's overzicht van geraadpleegde archieven, pp. 341-

Schets van pastoor-deken Tijssen.

342 van je proefschrift, leggen er getuigenis van af. Wie nog stukken weet te ontdekken inzake deken Tijssen die jij niet gezien hebt, is ofwel een knappe speurneus of – wat waarschijnlijker is – een grote geluksvogel. En de lezer van je dissertatie moest eens weten wat nog allemaal is weggelaten om later nog eens gebruikt te worden voor een studie over de Limburgse zielzorger rond 1900, of wat elders al gepubliceerd is in een studie over de acties van de vrijdenkersvereniging *De Dageraad* in Limburg.

De mogelijkheid en tegelijk de uitdaging tot dit uitputtende archiefonderzoek is je gegeven door het bisdom Roermond, dat je de opdracht gaf om ten behoeve van het zaligverklaringsproces alle documenten te verza-

melen die rechtstreeks op het leven van pastoor-deken Tijssen betrekking hebben. Dat is een indrukwekkende collectie geworden. Maar je hebt het niet bij die verzameling willen laten. De figuur van Louis Tijssen, die je via de documentenverzameling zo tot in detail hebt leren kennen, wilde je ook begrijpen in de context van zijn tijd. Voor dat plaatsen van pastoor-deken Tijssen in zijn tijd was je bij uitstek geëquipeerd door het onderzoek dat je al verricht had en de studies die je al gepubliceerd had. Het katholieke Limburg van de tweede helft van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw is in de afgelopen tien jaar bij uitstek het gebied van je expertise geworden. In 1994 sloot je je universitaire studie ge-

schiedenis in Utrecht af met een voortreffelijke doctoraalscriptie over de Maastrichtse deken Franciscus Xaverius Rutten. Je had toen al de nodige artikelen op het vlak van de regionale geschiedenis op je naam staan, onder andere over de Luikse vicaris-generaal mgr. Warblings. En je voegde er nog een hele reeks van publicaties aan toe, waaronder je belangrijke bijdragen aan het derde deel van het bedevaartlexicon van het Meertens-Instituut en, samen met Volmar Delheij, het boek *Kerkenbouw in Limburg 1850-1914*, een studie over neogotische en neoromaanse kerken in het bisdom Roermond, waarvoor je weer uitstekend was voorbereid door je MO-B-scriptie uit 1990 over de Roermondse architect Caspar Franssen.

Voor zover ik in mijn archief heb kunnen nagaan – maar misschien moet ik jou daar maar eens laten zoeken, want jij vindt ongetwijfeld nog stukken die ik over het hoofd heb gezien – zijn wij in 1994 met elkaar in contact gekomen naar aanleiding van je doctoraalscriptie over deken Rutten. Een jaar later, om precies te zijn in december 1995, kwam je bij me met het door je paranimf Steven Surdèl ingefluisterde plan om de documentatie die je voor het zaligverklaringsproces had verzameld, te benutten voor een dissertatie. Ik heb je in de jaren die volgen leren kennen als een onderzoeker en een wetenschapper met een vasthoudendheid zoals een postulator die in een zaligverklaringsproces aan de dag moet leggen. Ik noem het nu vasthoudendheid, anderen zullen het misschien eigenwijsheid noemen. Maar het resultaat daarvan is dat je hier nu staat, gesierd met de doctorstitel. Daarvoor heb je heel wat hobbels moeten nemen. Een van de meest ingrijpende daarvan was wel de vraag die ergens gedurende dit traject opkwam, of je wel op een zo narratieve en descriptieve studie als een historische biografie kunt promoveren. Moet een dissertatie niet een problematiserende studie zijn waarin oude concepten worden afgebroken en nieuwe concepten worden ontwikkeld en

waarin bijdragen worden geleverd aan de theorievorming in een vak? Van dat soort zaken heb je je in je studie immers verre gehouden. Het debat draaide uiteindelijk om het goed recht van de [kerk-]historische biografie als proeve van wetenschappelijke bekwaamheid. Het feit dat jij hier nu staat, is tegelijk een overwinning voor de wetenschappelijke status van de historische biografie.

In het eerste millennium van onze jaartelling gold de cultus voor een heilige als legitiem wanneer een bisschop bij een of andere uiting van die cultus aanwezig was geweest. Als deze regel nog zou gelden, dan zou vanaf vandaag in elk geval de wetenschappelijke cultus rond Louis Tijssen als kerkelijk gelegitimeerd door het leven mogen gaan. Bijna hadden we maar liefst vier bisschoppen vanmiddag in deze aula mogen verwelkomen, plus nog twee opvolgers van Louis Tijssen als deken van Sittard. Dekens Janssen en deken van Rens zijn beiden hier aanwezig. De bisschop van Reykjavik, mgr.dr. Gijsen, heeft echter al eerder laten weten niet aanwezig te kunnen zijn en mgr. Muskens, bisschop van Breda, die in zijn Romeinse jaren als rector van het Nederlands College postulator in de zaak voor deken Tijssen is geweest, was tot gisteren nog van plan hier vandaag te zijn, maar heeft mij gistermiddag laten weten dat er helaas iets tussen gekomen is.² Ik begroet wel van harte mgr. Castermans, emeritus-hulpbisschop van Roermond, die het bisdombestuur vertegenwoordigt dat aan jou, Antoine, in 1989 vroeg om de documentatie voor het zaligverklaringsproces te verzamelen en dat je daarvoor vanaf 1990 in betaalde dienst nam. Ik begroet ook van harte mgr. Wiertz, bisschop van Roermond, die onlangs het initiatief heeft genomen om in het bisdom weer aandacht te vragen voor de figuur van pastoor-deken Tijssen. Mgr. Wiertz, als deken van Hoensbroek en als liefhebber op het gebied van de lokale geschiedenis kende u Antoine Jacobs al en wist u welk type onderzoeker u binnen-

Antoine Jacobs promoveerde op 18 april 2001 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

haalde toen u hem in 1989 namens de bisschop vroeg om het leven van Louis Tijssen te documenteren. Wat de uitwerking van de vandaag verdedigde dissertatie zal zijn op de voortgang van het zaligverklaringsproces weet ik niet. Maar vast staat wel dat met de studie van Antoine Jacobs een belangrijke hoeksteen is gelegd voor de in 2009, bij het 450-jarig bestaan van het bisdom, te verschijnen nieuwe geschiedschrijving van het bisdom Roermond, waartoe u het initiatief hebt genomen.

Beste Antoine, volgens de regels van het spel behoort de promotor de nieuwe doctor aan te sporen tot volharding in het wetenschappelijk werk. Ik weet in jouw geval dat die aansporing overbodig zal zijn, want er komen al de nodige nieuwe projecten aan. Eerst zul je – vooral voor de negentiende eeuw – je aandeel gaan leveren in het door de Stichting Echo uit te voeren project over de geschiedenis van de Nederlandse dominicanenprovincie in de laatste twee eeuwen. Vervolgens wacht het door de provincie Limburg geëntameerde project tot beschrijving van de kerkenbouw na 1940. En dan ligt er nog een mooi plan gereed tot het schrij-

ven van een wetenschappelijk monasticon van de karmelieten in Nederland. Werk genoeg dus. Het zijn helaas wel allemaal tijdelijke projecten. Iemand met jouw toewijding en bekwaamheid verdient een vaste plaats waar je talenten tot hun recht kunnen komen. Maar wat niet is, kan nog komen.

Nu is het eerst tijd om te genieten van de behaalde doctorstitel en feest te vieren. Er ligt, mede door de goede zorgen van uitgeverij Valkhof Pers en de bijdragen van verschillende subsidiënten, een mooi en waardig boek en er is een nieuw lid toegetreden tot de kring der doctores. En in de feestvreugde daarover zullen je moeder en je broer, die ik ook van harte geluk wens met deze dag, en zullen je familieleden en vrienden zich graag bij je voegen. Proficiat et in Dei nomine feliciter.

1 Relator: *In een proces tot heiligverklaring heeft deze functionaris tot taak al datgene dat de postulator aan hem overlegt, nauwkeurig te onderzoeken en in de zitting van de Congregatie van Heiligverklaring alles aan te voeren dat voor of tegen de zaak kan pleiten.*

2 Postulator: *Officiële aanvrager van een proces tot heiligverklaring die onder meer de bewijsvoering terzake de wonderen dient te verzorgen die, onder voorspraak van de heilig te verklaren persoon, zijn gebeurd.*

Le mur d'espalier du jardin

De verdwenen leifruitmuur in de historische tuin van kasteel Terworm

MARK VAN DIJK

Na de restauratie van kasteel Terworm vindt in 2000/2001 ook een grondige opknappbeurt plaats van de directe omgeving van dit monument. Een onderdeel hiervan is het in oude luister herstellen van de voormalige Rococo-tuin uit circa 1750 aan de oostzijde van het kasteelcomplex. Hiertoe heeft onder meer in 1999 een archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Een verslag van dit onderzoek werd verleden jaar in dit tijdschrift gepubliceerd. Bij dit onderzoek zijn de fundamenten van een oude fruitmuur ontdekt. Ook in oude documenten vinden we verwijzingen naar dit tuinelement. In deze bijdrage worden alle gegevens op een rijtje gezet. Bovendien kijken we eens rond bij andere kastelen.

De fruitteelt zoals wij die nu kennen in Nederland heeft een lange voor-geschiedenis. Een tot enkele jaren geleden wat vergeten aspect daarvan is het in de mode geraken van de fruitmuren. Hun ontstaan hangt samen met de opkomst van de buitenplaatsen in de 17de en 18de eeuw. Hier experimenteerden de heren eigenaren en hun tuinlieden met het kweken van exquise vruchten. In 1997 werd onder auspiciën van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg een boek uitgegeven over dit cultuurhistorische fenomeen. Hierin wordt naast een begripsbepaling en categorisering een overzicht gegeven van alle bestaande en verdwenen [experimentele] leifruitmuren in Nederland.¹

Soorten fruitmuren

Onder *fruitmuren* verstaat men alle vrijstaande [bakstenen] muren, op de zon gericht, waartegen leifruitbomen [soms ook struiken] zijn of waren geplant. Deze muren kunnen tegelijkertijd ook andere functies zoals afscheiding, windkering, bescherming

tegen de blikken van passanten en dergelijke, hebben gehad. Hoewel het gebruik van natuursteen als bouwmateriaal in principe mogelijk is, heeft men in ons land alleen baksteen gebruikt. Wanneer hout als bouw-materiaal is gebezigd, spreekt men over [fruit]schuttingen; [fruit]hekkens kunnen bestaan uit onderdelen van natuursteen, ijzer en hout.

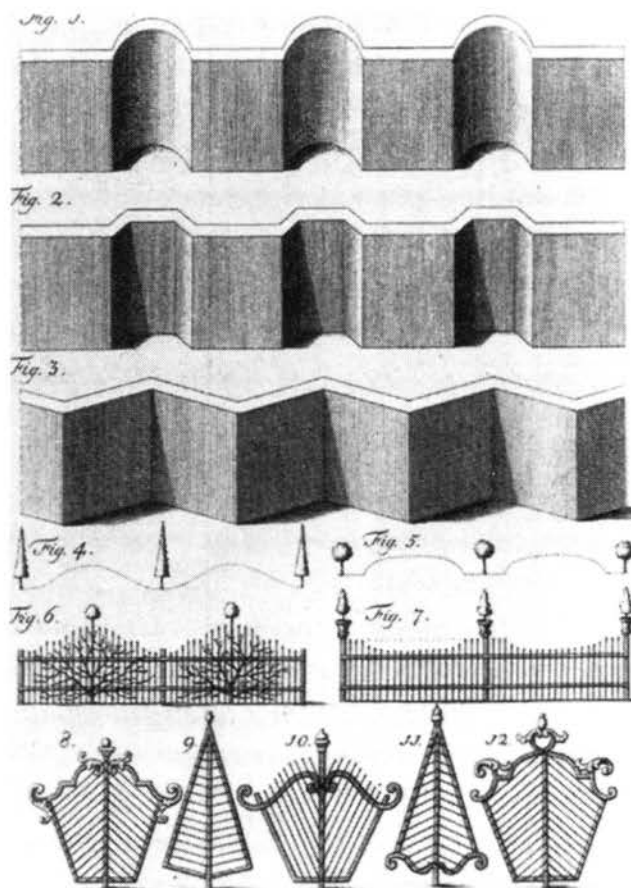
Wanneer men bewust is gaan zoeken naar een verbetering van het micro-klimaat en, zoals in 18de-eeuwse teksten wordt gezegd, vermeerdering van de zonnewarmte, spreekt men over *experimentele fruitmuren*. Het experimentele karakter hangt samen met het proefondervindelijk kweken van fruitsoorten uit de subtropen en nieuwe variëteiten.

We noemen hier de experimentele fruitmuren die uit de praktijk en uit de literatuur bekend zijn. De meest voorkomende is de *slangemuur*, een te lood staande fruitmuur die bestaat uit een doorgaande beweging van regelmatig elkaar afwisselende sectorbogen. Een *slingermuur* is een te lood staande fruitmuur die bestaat uit een doorgaande beweging van rechte delen en regelmatig terugke-

rende sectorbogen. De *meandermuur* bestaat uit een doorgaande beweging van regelmatig terugkerende haaks met elkaar verbonden vooruitspringende en terugliggende vlakken. Uit 18de-eeuwse literatuur kennen we ook de zigzagsmuur, maar daar is in het veld geen voorbeeld van aangetroffen. Wél vinden we voorbeelden van *hellende fruitmuren*, waarbij het uiteraard de bedoeling was om op die wijze meer warmte vast te houden. Ook is één voorbeeld bekend van een *warmtemuur*, een muur waarin aandacht aan verwarming [anders dan door zonnewarmte] is besteed.²

Populaire handboeken

Tuinieren werd in de hogere maatschappelijke kringen tijdens de 17de en 18de eeuw een ware rage. En dus kwamen er ook boeken over dit onderwerp op de markt. De meeste auteurs oordeelden overigens negatief over de experimentele muren. De moeite en de kosten kon men zich besparen, een eenvoudige recht-toe-recht-aan-muur met spalieren was zeker zo effectief. Spalieren of espalieren zijn houten latwerken van dunne latten om de takken van leifruitbomen aan te bevestigen. Pieter de la Court van der Voort [1664- 1739] bijvoorbeeld had op zijn landgoed Berbice tussen 1688 en 1695 de daar nog bestaande experimentele fruitmuren laten bouwen. In zijn populaire handboek uit 1737 waarin hij *'alles in de tyd van vyftig jaeren ondervonden aengetekend [en] omstandig beschreven'* had, oordeelde hij dat: *'alle konstige uitgevonden muuren nadeelig zyn: wyders dat de muuren en schuttingen in regte linien de verkiezelykste zyn, wanneer ze tot breeking der snywinden met eenen scherm, planks breedte op vier en twintig of dertig voeten gezet worden. In de muuren kan men bezwaarlyk snoeyspykers slaen, en nog minder, zonder gevolg van kalk uithaelen, het welk holigheden maakt, en overzulks nestelplaetzen van ongedierte zyn; daerom moeten de muuren met dunne latjens, regt op en neer, vyf duim van den anderen'*.³

Modellen voor leimuren en sierlatwerk voor leibomen. Uit: Johan Herman Knoop, *Beschouwende en Werkdadige Hovenier-Konst* [Leeuwarden 1753].

De Nederlandse handboeken waren voorafgegaan door invloedrijke Franse en Engelse voorbeelden, zoals *The gardeners dictionary* uit 1731 van de apotheker en hovenier Philip Miller. Miller's boek werd vele malen herdrukt en bovendien in het Nederlands en Duits vertaald. Ook Miller oordeelde negatief over de experimentele fruitmuren. Welwillender was de Franse geestelijke Noël Chomel [1632-1712], wiens *Dictionnaire oeconomique* als hét handboek voor buitenplaatsbezitters kan worden beschouwd. Ook Johann Hermann Knoop behandelde in 1753 in zijn *Beschouwende en Werkdadige Hovenier-konst* de experimentele fruitmuren en constateerde met Hollandse nuchterheid: *'Welke soorten van muren tot dien einde gepractiseert syn, om de warmte te vermeerderen, en daar door betre vrugten te verkrygen; maar men bedriegt sig in die meninge, want soodanige muuren doorgaans van minder dienst syn als regtlynige, om dat de zonne-stralen daar in*

van alle kanten te sterk reflecteren, en dus te veel warmte veroorzaken, voornamelijk in hete somers en in hete gronden, waar door de vrugten, ja zelfs de takken en bladen veelyds verbrand worden en dus de groey bedurven, of verswakt word.

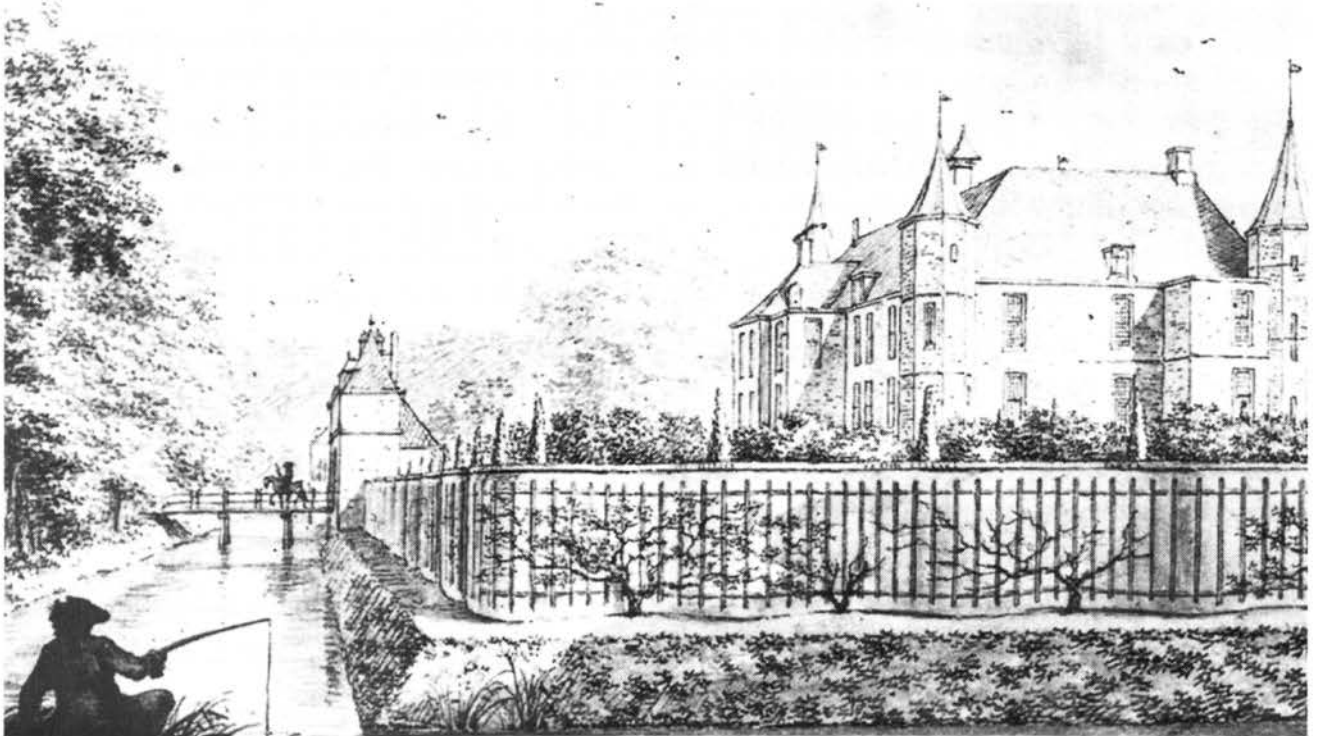
Daarenboven lyden de bomen in sodanige holtens meer van winden als aan regtlynige muren, dewyl deselve daar in meer te rug stuiten, waar door een soort van dwarl-wind omtrent de bomen by windig weer ontstaat, die so aan der selver groey als bloey veel nadeel doet; weshalven niemand raden soude, om de kosten te doen van sodanige muren te doen maken, ten minsten niet in onsen climaat, waar in de rechtlynige de bequaamste syn, als gevende in bequame zonnige jaren genoegsame warmte tot rypwordinge der vrugten'.⁴

Bij een dergelijke negatieve waardering, waarbij het bouwen van experimentele fruitmuren zelfs werd afgeraden, ligt het voor de hand dat na het verschijnen van deze handboeken het bouwen van experimentele fruitmuren niet meer of slechts sporadisch heeft plaatsgevonden. Het is daarom niet verwonderlijk dat men in ons land slechts een enkel 19de-eeuws voorbeeld kan aanwijzen.

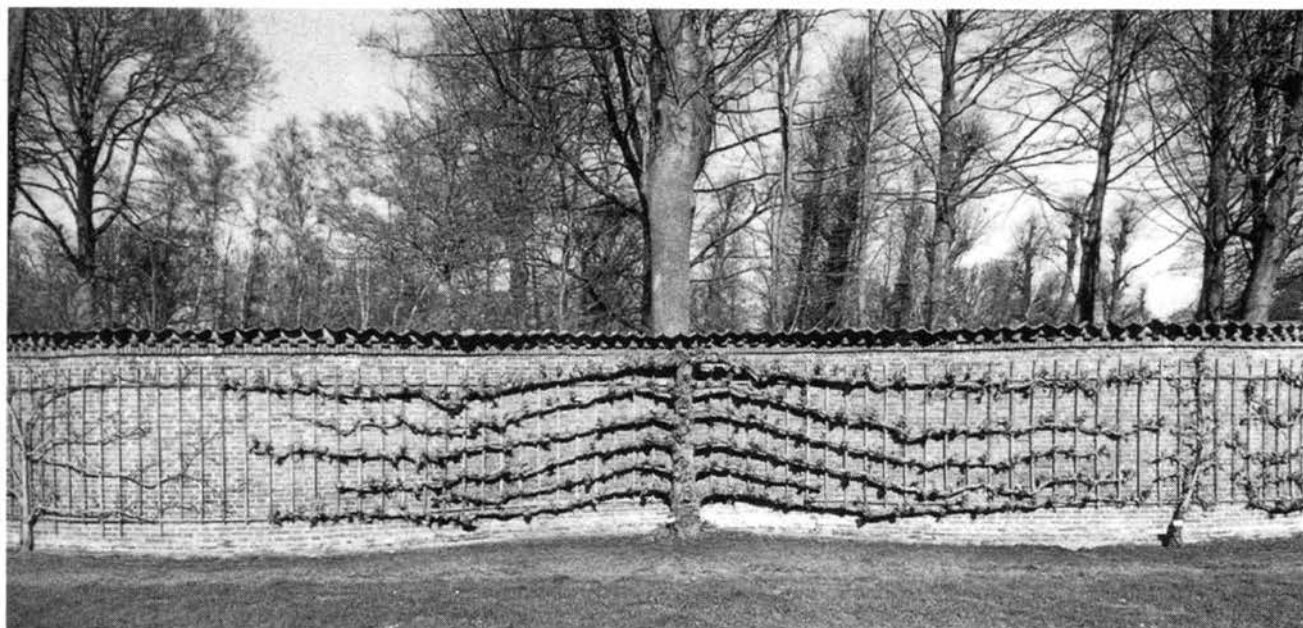
Van appels en peren

Veel buitenplaatsbezitters wilden een groot aantal experimentele en exotische fruitrassen kweken. De aanwezigheid van honderd of meer fruitrassen op een buitenplaats was aan het eind van de 18de eeuw geen uitzondering. Waarschijnlijk moet het experimenteren met fruitrassen gezien worden tegen de achtergrond van de belangstelling voor het verzamelen. Menig buitenplaatsbezitter bezat een curiosakabinet, waarin verzamelingen van antiquiteiten, mineralen, munten en dergelijke waren ondergebracht. Evenals bij deze kabinetten zal bij vele experimentele fruitmuren eerder de diversiteit der vruchten het uitgangspunt zijn geweest dan de kwantiteit van de oogst.

Omdat er nauwelijks oude leifruitbomen bij de fruitmuren bewaard zijn gebleven, is men tegenwoordig hoofdzakelijk aangewezzen op de tuin van Huis te Manpad bij Heemstede. Op de inventarislijst van de leifruitbomen in de moestuin van deze buitenplaats, eigenlijk de enige tuin in ons land waar de muren en de leifruitbomen nog gecultiveerd worden, prijken meer dan twee-

Oud-Zuylen, Huis Zuylen. Zeldzaam voorbeeld van een oude afbeelding van een slangemuur. Afbeelding in oost-indische inkt van Jacob Cats uit 1772.

Heemstede, Huis te Manpad. Oude leipeer in palmet tegen de slangemuur.

honderd bomen, waarvan de meeste peren zijn. Naast het voordeel dat de peer op jonge leeftijd al vruchten oplevert, is ze gemakkelijk te leiden en te snoeien. Er zijn meer dan duizend varianten. De appel is bij Huis te Manpad in aantal beduidend lager; ook in het verleden is de appel als leiboom minder toegepast dan de leipeer. Andere leifruit- en kleinfruitsoorten zijn hier: vijg, kiwi, pruim, moerbei, perzik, kers, Japanse wijnbes, framboos, bes en braam. Het kleinfruit is geposteerd tegen de lage fruitmuren in de moestuin. Naast pitvruchtleibomen als appel en peer, steenvruchtleibomen als de abrikoos, pruim, perzik en kers [morel], werden ook nootvruchtboomen toegepast. Ook komen we een enkele druif tegen.⁵

Leiboomvormen

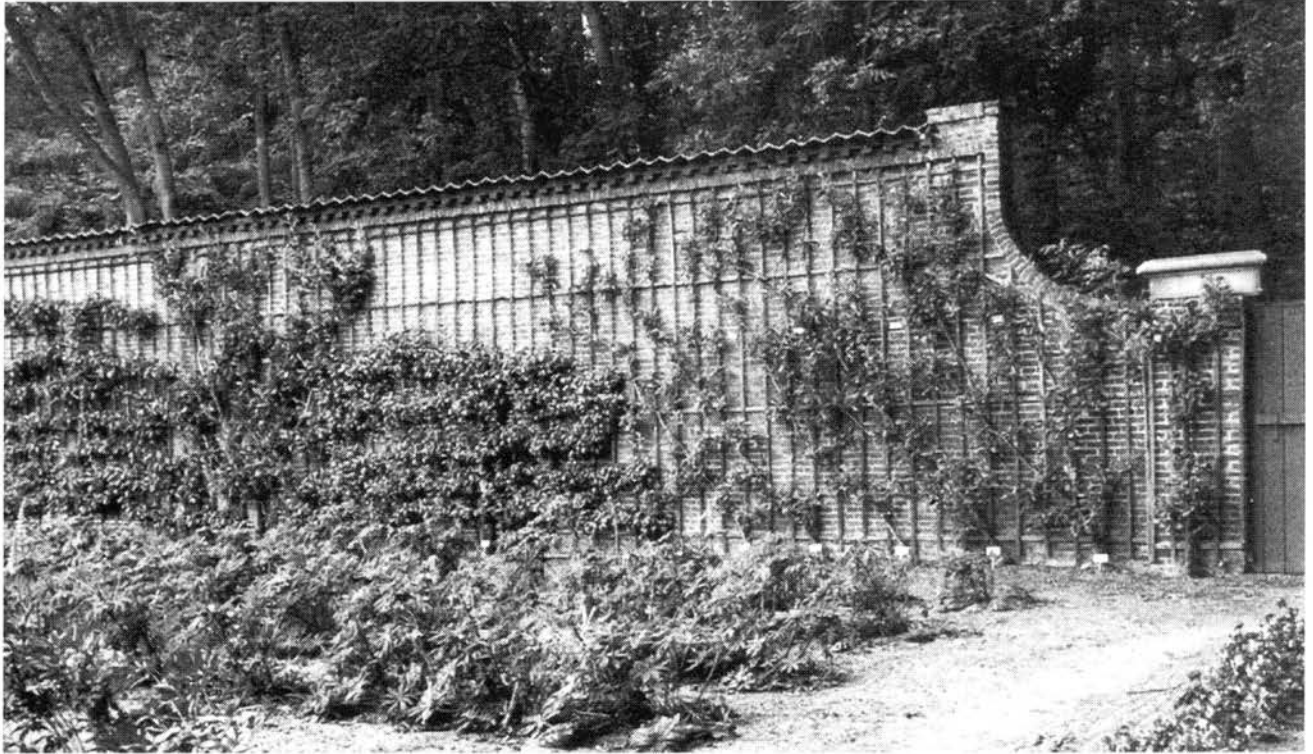
Niet elke leiboom kan zonder meer tegen elk type fruitmuur gezet worden. Er zijn bijvoorbeeld zowel hoge als lage slangemuren. De ene soort en variant van een leiboom leent zich meer voor een lage horizontale leivorm, een andere vraagt om een hoge waaiervorm.

In de bomen bij de muren van Huis te Manpad in Heemstede zijn vier hoofdsnoei-vormen te onderscheiden: palmet, kandela-

ber, waaier- en U-vorm. Bij de *palmet* volgen de horizontale takken de vorm van de muur; zij ontspruiten op regelmatige afstand uit beide zijden van de verticale stam. Bij de *kandelaber* vertakt de stam zich even boven het maaiveld in twee horizontale armen. Vanuit deze twee takken gaan weer nieuwe leitakken verticaal omhoog. Palmet en kandelaber zijn zeer geschikt voor het opvullen van grote muurvlakken, vooral met appels of peren. Bij de waaier verdeelt de hoofdstam zich even boven de grond in een aantal kleine takken die zich als een waaier over het muurvlak verdelen. Deze vorm wordt ook wel *pauwstaart* genoemd. Voor kleine muurvlakken en het opvullen van kale vlakken tussen de andere leibomen zijn de horizontale en verticale snoer [dan is er sprake van één enkele hoofdstam] of de *U-vorm* [= dubbele verticale snoer] mogelijk. Voor lange perenhagen, die op diverse buitenplaatsen hebben gestaan, werd ook wel de *gaffel* of Y-vorm toegepast.⁶

Voordelen

Zoals al werd geconstateerd ligt het voor de hand dat een fruitmuur vaak aan de noordzijde van een [moes]tuin werd geplaatst. De muur hield de koude wind buiten de tuin,

Heemstede, Huis te Manpad. Hoge rechte westelijke leifruitmuur uit circa 1741. Zo ongeveer kan de fruitmuur van Terworm er uitgezien hebben.

terwijl het leifruit tegen de op het zuiden gerichte zijde werd geplaatst. Met behulp van de muren kon men de rijping van het fruit bevorderen en reguleren. Het was niet alleen mogelijk om de oogsttijd te vervroegen, maar ook om die te verlengen. Bij muren op het noorden bleven vooral de peren nog veel later in de herfst te oogsten. Door de experimentele typen tuinmuren was een grotere variëteit mogelijk. Men kon fijnere en meer kwetsbare vruchten kweken. Ook vijgen, weliswaar veel minder vaak dan leiperen, werden tegen fruitmuren geplaatst. De leifruitmuren vormden meestal een onderdeel van een veel groter plan: naast het leifruit werden ook hoogstamfruitbomen aangeplant bij de moestuin of in de boomgaard.

De drijfveren van vroeger om zelf uitgebreid fruit te telen zijn nu achterhaald. Toch worden de muren, die hier en daar in ere hersteld zijn, in enkele gevallen weer voorzien van jonge leifruitbomen. Leifruitbomen kunnen, mits ze goed onderhouden worden, tamelijk oud worden: meer dan honderd jaar is geen uitzondering.⁷

De fruitmuur van Terworm

En kasteel Terworm? Toen de erfgenamen in 1840 samen besloten om het kasteel en aanhorigheden bij opbod te verkopen, verschenen er in het Journal de Limbourg verschillende advertenties. Hierin wordt het kasteel met naaste omgeving omschreven als gelegen op één van de gezondste en meest pittoreske plaatsen van de provincie. Er werd onder meer gesproken over [in vertaling]: ‘...talrijke lanen, wandelpaden, bosschages, siertuinen, groentetuinen, een kas, ijskelder, fontein, kwekerijen, hakhout, boomgaarden en weilanden.’ In datzelfde jaar wordt de tuin nog uitvoeriger omschreven. Er is dan sprake van een kasteel, omgeven door acht boerderijen, dat [in vertaling] ‘...een zeer aangenaam en zeer landelijk verblijf biedt, dat in zijn geheel een Engelse tuin vormt die er heel natuurlijk uitziet ...’. De zogeheten Franse tuin [ook wel formele of geometrische tuin] genoemd, bestond toen ook nog, en werd ‘tuin met serre voor het kasteel’ genoemd. Ook was er sprake van een ‘*pepinière*’ [kwekerij, meer in het bijzonder boomkwekerij],

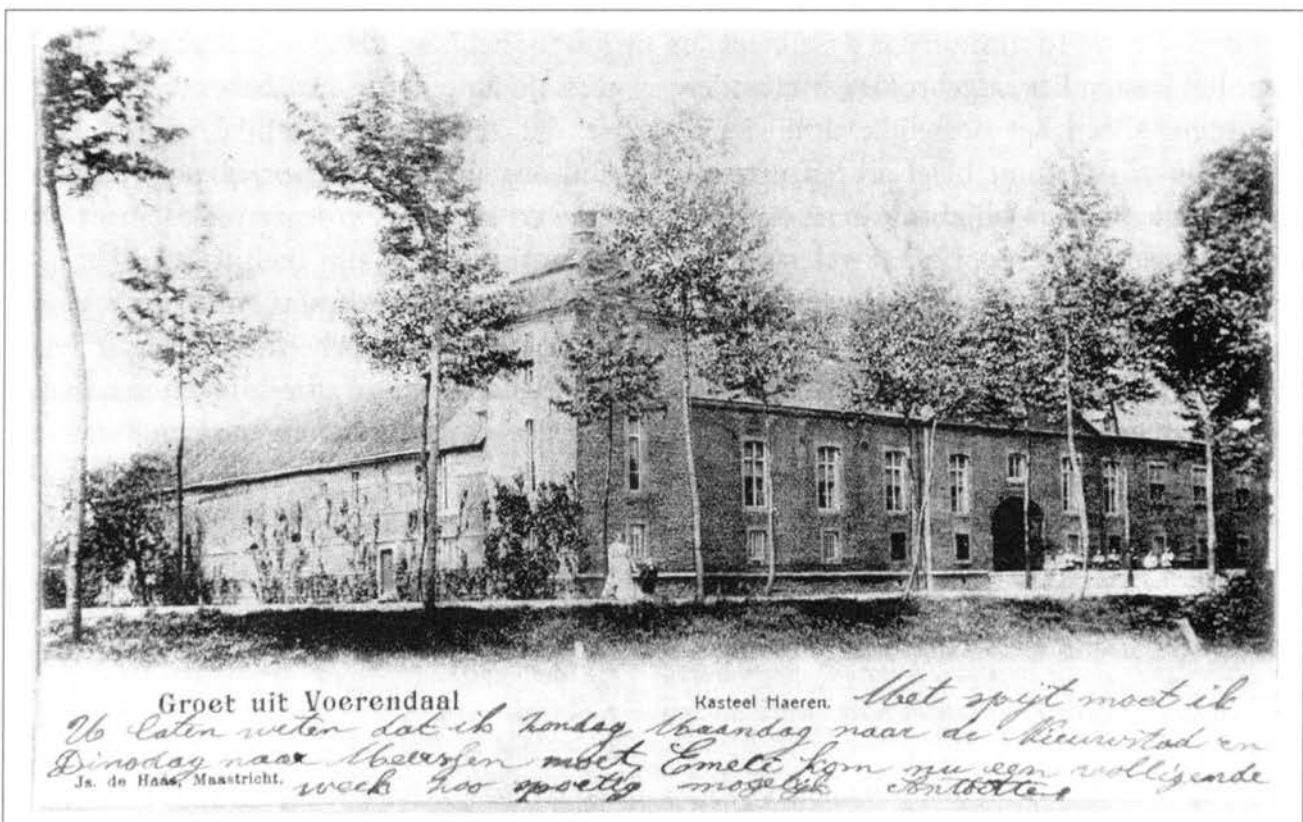
en wel 'derrière le mur d'espalier du jardin'.⁸ Deze 'mur d'espalier du jardin' kunnen we letterlijk vertalen met 'de spaliërmuur in [of: van] de tuin'. Spaliërmuur is een ander woord voor [lei]fruitmuur: een muur met houten spaliërwerk voor het leiden van de fruitbomen. Het zal niet verbazen dat ons woord [e]spalier uit het Frans afkomstig is.

Wat weten we in concreto van deze oude leifruitmuur, die nu niet meer bestaat? Tot voor kort niets. Gelukkig kwam daar in 1999 verandering in. In het kader van de restauratie van het kasteel, de 18de-eeuwse tuin en de restanten van het oude parklandschap heeft in augustus-september 1999 een archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Een uitwerking hiervan vond plaats in december 1999. Toen heeft ook een klein aardewerkonderzoek plaatsgevonden en is het pollen [stuifmeel] van enkele grondmonsters uit sloten bekeken in verband met het vaststellen van de oorspronkelijke beplanting in de tuin. Uit het onderzoek resulteerde een rapport dat in aangepaste vorm in het jaar 2000 in dit tijdschrift werd gepubliceerd.⁹

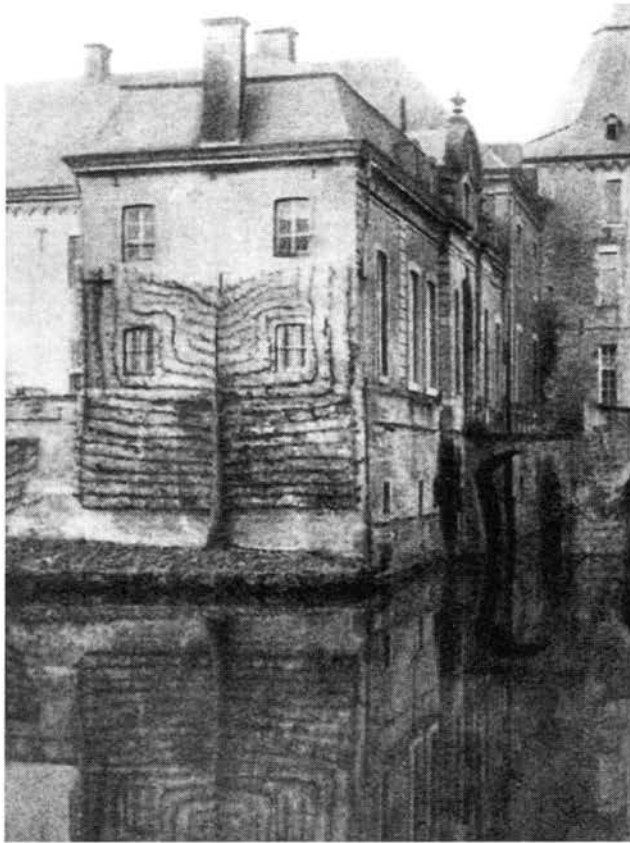
Uit het rapport blijkt dat aan de noordkant van de tuin verschillende funderingen tevoorschijn zijn gekomen op de plaats waar op grond van een 19de-eeuwse kaart een orangerie werd verwacht. Een orangerie is een soort serre waar 's winters de oranjebomen en andere uitheemse gewassen worden bewaard.

De oudste fase van deze funderingen bestaat uit een oost-west lopende muur met ongeveer in het midden de restanten van een klein bouwsel van baksteen dat mogelijk heeft gediend voor de berging van tuingereedschappen. De tuinmuur had een fundering van mergelblokken en was verder opgetrokken uit baksteen. Het is deze muur die als leifruitmuur heeft gediend. Hij heeft een lengte gehad van circa 50 meter en was van het "gewone" rechte type, dus geen experimentele fruitmuur. De fruitbomen stonden uiteraard aan de warme zuidzijde. Mogelijk heeft de muur ook gediend als beschutting tegen kille [noorden]winden.

In of rond 1825 is in deze situatie verandering gekomen. In 1823-1824 werd namelijk

Prentbriefkaart uit 1904 van kasteel Haeren. Links zijn (verwaarloosde?) leifruitbomen tegen de kasteelmuur zichtbaar.

Oud-Valkenburg. Leifruitbomen in kandelaber-, palmet- en waaiervorm tegen de muren van kasteel Genhoes rond 1910.

48

begonnen met de bouw van een oranjerie. Ten behoeve daarvan werden het berghok en het deel van de tuinmuur dat daar vandaan naar het westen liep, afgebroken. Met andere woorden: alleen het oostelijke deel van de oorspronkelijke muur bleef als leifruitmuur in gebruik en was blijkbaar in 1840 [nog] voorzien van spalieren. Helaas weten we niet hoe lang deze muur als fruitmuur in gebruik is geweest en wanneer hij is afgebroken.

Ook weten we niet welke fruitsoorten als leiboorn tegen de muur hebben gestaan. Wel

weten we uit het stuifmeelonderzoek dat het pollen uit de rozenfamilie goed vertegenwoordigd is. In deze familie zitten niet alleen rozen maar ook veel soorten fruit [appel, peer, kweeper, pruim, kers en dergelijke]. Ook zijn in de grondmonsters enkele kersenpitten gevonden, waaruit we zouden mogen concluderen dat in de tuinen ook kersbomen stonden.

Uit de conclusies van het onderzoek blijkt dat de tuin voor een belangrijk deel een nutskarakter had. Dit wil zeggen dat de tuinen ten gerieve van de bewoners van de buitenplaats Terworm en hun gasten bloemen en fruit dienden op te leveren. Daarbij werd dan vooral gelet op kwaliteit en kwantiteit, en niet zozeer op exclusiviteit. Dit lijkt er op te duiden dat vooral een betrouwbaar gewas als peren en appels als leifruit tegen de oude tuinmuur van kasteel Terworm hebben gestaan, en geen onvoorspelbare exoten.

Tot slot

Het is goed mogelijk dat ook in de tuinen van andere kastelen in Zuid-Limburg fruitmuren hebben gestaan, maar mij is daar geen documentatie van bekend. Wel weten we dat tegen de oostelijke, zuidelijke en zuid-oostelijke muurpartijen van en bij kastelen en kloosters vroeger vaak leifruit werd geplant, maar dit zijn geen fruitmuren in de enge zin des woords. Op oude foto's komen we een aantal voorbeelden hiervan tegen. Een aantal van deze afbeeldingen zijn in deze bijdrage als illustratie opgenomen.

Noten:

1. B.H.J.N. KOOIJ EN B. OLDE MEIERINK, *Fruitmuren in Nederland. Studie over slangemuren, slingeremuren en andere historische experimentele leifruitmuren* [Zeist 1997].
2. Zie voor de bovenstaande definities KOOIJ EN OLDE MEIERINK, *Fruitmuren in Nederland*, 9-11.
3. Geciteerd in *Fruitmuren in Nederland*, 12.
4. Idem, 13.

5. Idem, 15-16.
6. Idem, 17-18.
7. Idem, 19-20.
8. Citaten en vertalingen uit R. RAMAKERS, 'De tuin van Terworm: Frans en Engels', in *LvH* 47 [1997] 73-79.
9. J. DIJKSTRA, met bijdragen van P. KLEIJ EN H. VAN HAASTER, 'De Rococo-tuin van kasteel Terworm', in: *LvH* 50 [2000] 56-67.

Bestuurders en functionarissen van de Landen van Overmaas

In het bijzonder van het Land van Valkenburg en de hoofdbank Heerlen

H. GARRITZEN

Als Heerlen in 1661 Staats wordt omvat het naast het dorp Heerlen zelf ook Voerendaal en Nieuwenhagen. Rond 1675 heeft de hoofdbank ongeveer 3700 inwoners. De directe verbinding die Heerlen samen met het eveneens Staatse Valkenburg en Klimmen, tussen de vesting Maastricht en het Duitse Rijk vormt, is in die tijd van belang voor de Republiek der Verenigde Nederlanden. Ook financieel heeft het dorp de Republiek iets te bieden in de vorm van goede belastingopbrengsten. De regio is in die tijd nog steeds een belangrijke graanleverancier voor de wijde omgeving. De collecte van de landsbelasting, de zogenaamde bede, wordt opgelegd door de Staten-Generaal der Republiek der Verenigde Nederlanden en komt via verdeling tijdens de Statenvergadering van het Staatse Land van Valkenburg [waartoe de hoofdbank Heerlen behoorde] ook terecht bij de hoofdbank. Hans Garritzen schetst een beeld van de betrokken ambtenaren van Overmaas tot banksniveau die zorgden voor de toekenning, verdeling en collecte der bede binnen de Landen van Overmaas, het Land van Valkenburg en de hoofdbank Heerlen.

Landen van Overmaas

Na het sluiten van het Partagetraktaat op 26 december 1661 [met de Spaanse ratificatie op 18 oktober 1662] werden de Landen van Overmaas opgedeeld in een Staats en een Spaans gedeelte. De Staatse delen van de Landen van Overmaas gingen tot de zogenaamde Generaliteitslanden behoren. Dit waren de in een later stadium van de Opstand [1568-1648] veroverde landstreken die bestuurd werden door de Staten-Generaal. Net als in de andere Generaliteitslanden, behielden ook de Landen van Overmaas zoveel mogelijk hun voorheen geldende systeem van bestuurs- en rechtsinstellingen.¹ Het grootste verschil met de vroegere situatie was dat de koning van

Spanje als hertog van Brabant vervangen werd door de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Ze zijn de vertegenwoordiging van de Zeven Provinciën.

In het besturen van de Generaliteitslanden waren de Staten-Generaal soeverein; regelgeving en belastingheffing [bede] waren in hun handen, net zoals het reviseren van vonnissen van de van Brabant te Den Haag, waaronder de Landen van Overmaas gerechtelijk vielen. De Staten-Generaal, met de aanspreektitel *Hare Hoog Mogenden*, delegeerden het bestuur van de Generaliteitslanden, inclusief de Landen van Overmaas aan de Raad van State. De Staten-Generaal konden dus altijd ingrijpen in de besluitvorming.²

Een schepbank tijdens een zitting. In het midden zit de schout met aan weerszijden de schepenen. Op de voorgrond zien we de schrijver of griffier.

Gouverneur en kapitein-generaal

Het behoud van de oude bestuurs- en rechtssystemen in de Staatse Landen van Overmaas betekende de terugkeer van de gecombineerde functie van gouverneur en kapitein-generaal van de Landen van Overmaas. De gouverneur was de voorzitter van de statenvergaderingen in de drie Landen van Overmaas, doch hij had geen macht om een overkoepelende vergadering van de drie gezamenlijke Landen [en voorheen ook het oude hertogdom Limburg] bij elkaar te roepen.³ Als kapitein-generaal was hij tevens bevelhebber van de troepen in de drie landen.

Deze functie werd in 1634 in de Staatse landen opnieuw geïntroduceerd, toen Frederik-Hendrik, prins van Oranje-Nassau, in deze gecombineerde functie werd aangesteld. Sindsdien werden de prins van Oranje-Nassau in erfopvolging aangesteld door de Staten-Generaal tot gouverneur en kapitein-generaal van de Landen van Overmaas.⁴ De functie lijkt echter meer een ceremoniële

functie. In de 16de eeuw werd de functie van voorzitter van de statenvergaderingen immers al waargenomen en vervolgens overgedragen aan de drossaarden van de Landen van 's-Hertogenrade en Dalhem en de voogd van het Land van Valkenburg.⁵ Het niet noemen of verwijzen naar de [gecombineerde] functie in de reglementen en ordonnantiën van 15 oktober 1663 voor de Landen van Overmaas versterkt dit vermoeden, de functie van gouverneur en kapitein-generaal lijkt alleen te worden voortgezet in het garnizoen van Maastricht.⁶ De daadwerkelijke [uitvoerende] macht lag dus bij de Raad van State.

Ontvanger-generaal der beden en de rentmeester der domeinen

De Raad van State werd in zijn bestuur van de Landen van Overmaas ondersteund door verscheidene ambtenaren. De ontvanger-generaal der beden en de rentmeester der domeinen zorgden voor de collecte van de jaarlijkse inkomsten van de drie landen. De rentmeester der domeinen droeg zorg voor

de administratie en invordering van de inkomsten van de domaniale goederen waaronder ook de geconfisceerde kerkelijke domeinen vielen. De ontvanger-generaal had als taak het innen van de bede in de 'reguliere' gebieden van de Landen van Overmaas. De hoofdbank Heerlen droeg haar inkomsten/bede, uiteindelijk, af aan de ontvanger-generaal der beden.

De ontvanger-generaal der beden, aangesteld door de Raad van State, had een enkelvoudige taak, '...dat de beden exactelijk op de bepaalde termijnen door de Ontfangers ten zijnen comptoire worden overgebracht,...'⁷. De ontvanger-generaal had dan ook geen bevoegdheid in de financiële huishouding der drie Landen.⁸ De ontvanger-generaal ontving voor zijn taak van de drie Landen een vergoeding van driehonderd gulden; honderdvijftig gulden van het Land van Valkenburg en vijfenzeventig gulden van elk van de Landen van Dalhem en 's-Hertogenrade.⁹

Om de bede op te halen had de ontvanger-generaal voor elk van de drie Landen een landsontvanger tot zijn beschikking die in het betreffende land de bede invorderde bij de [hoofd]banken.

Mocht de landsontvanger in gebreke blijven bij de collecte en overdracht van de bede, dan kon de ontvanger-generaal de landsontvanger niet persoonlijk hierop aanspreken of hiervoor aansprakelijk stellen, aangezien laatstgenoemde aangesteld was door de Statenvergadering van het betreffende land. Deze Statenvergadering droeg daarvoor de verantwoording voor een correcte en tijdige bedeoverdracht aan de ontvanger-generaal.¹⁰

De ontvanger-generaal zelf droeg de totale bede der drie [Staatse] Landen van Overmaas over aan de ontvanger-generaal der Unie en werd gecontroleerd door de Generaals-rekenkamer.¹¹ Deze ontving hiervoor tweehonderd gulden vergoeding van de drie landen; honderd gulden van het Land van Valkenburg en vijftig gulden van de Landen van Dalhem en 's-Hertogenrade.¹²

Gecommitteerden: grote en kleine commissie

Om toezicht te houden op de Landen van Overmaas [en Maastricht] beschikte de Raad van State ook over een commissie die elk oneven jaar op dienstbezoek kwam.¹³ Deze commissie, bestaande uit leden van de Raad van State ['gecommitteerden'], beschikte hiervoor over enkele 'gerieflijke jachten' en werden vergezeld door ingenieurs en boden van de Raad.¹⁴ De taak van de commissie omvatte het inspecteren van de garnizoenen en fortificaties, het controleren van de magazijnen en het opnemen van de voorraden, het verpachten van geestelijke en andere domeingoederen en uiteenlopende aangelegenheden betreffende de openbare orde.¹⁵ Van deze reizen der gecommitteerden werden zogenoemde *verbalen* gemaakt, rapportages voor de Raad van State die zijn beleid en beslissingen mede hierop kon baseren.¹⁶

De commissie van de Raad van State stond ook wel bekend als de kleine commissie. De zogenoemde grote commissie was de afvaardiging van de Staten-Generaal, die elk even jaar de Landen van Overmaas bezocht. Doel van de grote commissie was het zich ter plaatse op de hoogte te stellen van de situatie in de Landen van Overmaas en de Staten-Generaal te adviseren in haar besluitvorming. Gewoonlijk waren de Staatse commissarissen-deciseurs voor Maastricht tevens lid van de grote commissie.¹⁷

Land van Valkenburg

Het Partagetraktaat van 1661 betekende voor de Staatse delen van het Land van Valkenburg [alsmede ook voor de Staatse delen van de Landen van Dalhem en 's-Hertogenrade] dat de 'ware Christelijcke Gereformeerde Religie', de latere Nederlandse Hervormde kerk, de enige officieel erkende religie werd.¹⁸ Dit had ook gevolgen voor de personele bezetting van de bestuurs- en rechtsinstellingen in het Staatse Land van Valken-

burg. '...Ende dat ten reguarde van de Bancken van Meerssen, Climmen, Beeck ende Heerle, geene Gedeputeerden ter Vergaderinge vande Staten deses Landts en sullen werden toegelaten, als die gene, die zijn vande ware Christelijcke Gereformeerde Religie;... dat de Regeeringe inde voorschreve bancken, gelijk oock in alle de Onderbancken, Heerlickheden ende Dorpen des voorsz Landts, niet anders en sal mogen werden bestelt, als met Schouten, Schepenen, Secretarisen, Vorsters, ende andere meerdere ofte mindere Officieren die van de voorgemelte Gereformeerde Religie zijn'.¹⁹

Kortom: elke bestuurder moest de gereformeerde religie aanhangen. Dit leverde in het grotendeels katholieke Land van Valkenburg [en ook in de andere twee Landen van Overmaas] echter veel problemen op. Er waren maar relatief weinig gereformeerden in de Landen van Overmaas, zeker in het Land van Valkenburg. De grootste gereformeerde gemeenschap bevond zich in Maastricht. Veel gereformeerden hadden zodoende meerdere functies, in meerdere banken en dit werkte absenteïsme, het aanstellen van plaatsvervangers, en verslechtering van het bestuur en de rechtspraak in de hand. Vooral de bestuurders die in Maastricht woonden en werkten beschouwden hun banen in de Landen van Overmaas vaak als bijbanen en plaatsvervangers werden vaak aangesteld door de betreffende persoon voor de vervulling van een post [bijvoorbeeld een luitenant-schout of luitenant-voogd].²⁰ Deze plaatsvervangers waren vaak minder kundig, bestuurlijk minder krachtig en stonden in een afhankelijkheidspositie ten opzichte van hun opdrachtgevers.

De religie-eis leidde ook vaak tot tegenstrijdigheden; de adel in de Statenvergaderingen, de geërfden in de bankvergaderingen en de bezitters van de heerlijkheden waren katholiek. Hoge ambten konden alleen worden verkregen, als men zich tot de gereformeerde religie bekeerde.

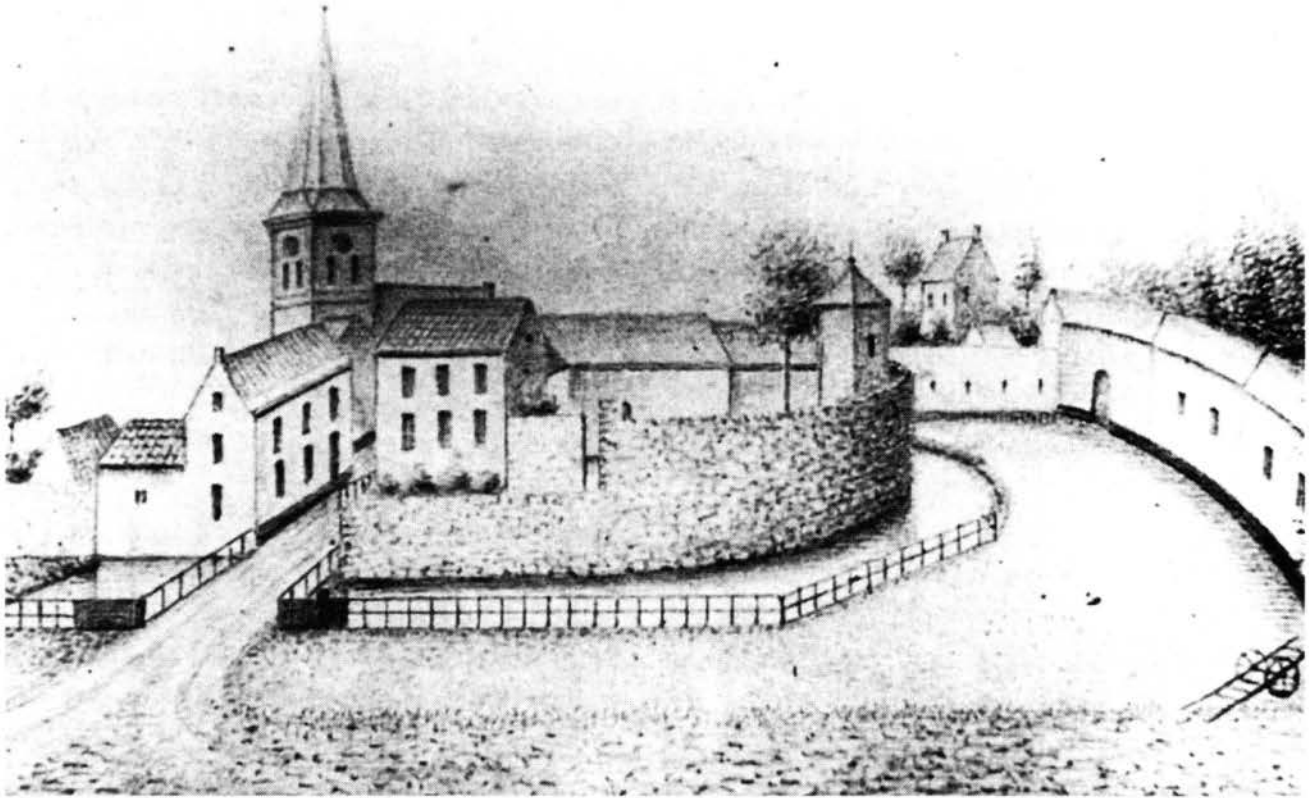
In principe had het bestuur van het Land van Valkenburg een goed functionerend or-

gaan moeten zijn, bestaande uit leden met een gereformeerde achtergrond. De praktijk was echter een verzwakt en onderbezet bestuursstelsel met een relatief kleine gereformeerde 'elite' die de bestuurlijke en rechterlijke macht in handen had en deze probeerde te laten gelden op een in meerderheid katholieke bevolking. Daarbij kwam dat er zo rond het begin van de inwerkingtreding van het Partagetraktaat ook nog wel katholieke schepenen waren. De beschreven situatie van de bestuurs- en rechtsinstellingen is dan ook de 'ideale' situatie zoals voorzien door de Staten-Generaal. Min of meer is het een voortzetting van de oude situatie vóór het Partagetraktaat.²¹

Voogd en drossaard

Het Land van Valkenburg kreeg na 1661 twee hoofdofficieren: de voogd, belast met het burgerlijk bestuur en de rechtspraak, en de drossaard, die de criminele zaken behandelde. De voogd was de hoogste officier van het Land van Valkenburg en werd benoemd door de Staten-Generaal. Lidmaatschap van de gereformeerde kerk of een andere protestantse richting was een verplichting.²² De officiële taak van de voogd was '...in't generaal gehouden de Rechten, Hoochheden en Domeinen van den Souverein binnen den Lande van Valkenburg te bewaren; mannen van Leen, Scheepenen en andere Rechteren te maanen, ende een iegelijk, des aan hem beegerende, in zaaken ter zijner kennisse behoorende, goed recht en justitie te doen'.²³

De voogd was tevens civiel officier van de stad Valkenburg, de hoofdbanken Meerssen, Klimmen, Beek en de bank Houthem. Hier verzorgde hij de oproepen tot vergadering van het gerecht en de banksvergadering, gaf toestemming tot [verbods]bepalingen, zorgde voor de handhaving van de openbare orde en vordert recht bij overtredingen die niet onder de criminele justitie vielen. Ook stelde de hij in deze [hoofd]banken, alsmede in Heerlen, de schepenen, secretarissen, bur-

Aquarel van het landsfort Heerlen in het midden van de 19e eeuw van schilder Jan van Gulpen. De rechtertoeren werd onder andere gebruikt voor de zittingen van de schepenbank

gemeesters, procureurs en veldboden aan.²⁴ Tevens was de voogd werkzaam als stadhouders der lenen in het Land van Valkenburg. Hij riep samen met de drossaard de Statenvergadering bij elkaar en zat deze voor, had het recht op *voogdstonnen* [vastgestelde verplichting/betaling van brouwers en tappers] in alle banken behalve Heerlen en het recht per jaar drie voogdgedingen [met recht op de boetes en een [*recognitie*] te Mesch en Heerlen te houden. Bovendien had hij ook de criminele zaken te Mesch onder zijn hoede.²⁵ Voor zijn taken ontving de voogd zestienhonderd gulden en een deel van de boetes door hem opgelegd.²⁶

De drossaard werd belast met de criminele [lijfstraffelijke] rechtspraak. Net zoals de voogd werd de drossaard door de Staten-Generaal benoemd en behoorde hij lid te zijn van de gereformeerde kerk.²⁷

De taken van de drossaard waren het toezicht houden op en het recht spreken in criminele zaken in banken en dorpen [behalve de heerlijkheden] van het Land van Valkenburg.²⁸ Samen met de voogd kondigde de

drossaard edicten, plakkaats en ordonnances af in de Statenvergadering. Ze zaten deze gezamenlijk voor, doch de voogd was de *'primus inter pares'*.²⁹ De drossaard mocht geen invloed hebben op de openbare orde of de financiële huishouding der banken.³⁰ In veel gevallen werd het drossaardsambt uitgevoerd door een luitenant of *'momboir'*. In samenwerking met de lokale officier en gerechtsbode van de betreffende bank droeg de luitenant-drossaard zorg voor het gerechtelijk vooronderzoek, opsporing, arrestatie, eventuele detentie en vervolging van de verdachte[n] in een criminele zaak.³¹ Het tractement van de drossaard was gelijk aan dat van de voogd: zestienhonderd gulden en een deel van de opgelegde boetes.³²

De Statenvergadering

Om het Land van Valkenburg te kunnen besturen hadden de voogd en de drossaard een compleet bestuursstelsel tot hun beschikking. Eenmaal per jaar kwam de Statenvergadering bij elkaar. In deze Statenverga-

dering werd vergaderd over *'...de algemeene belangen des lands, en voornamelijk over de beden of belastingen door de Generale Staten voorgesteld, alsook over andere lasten door de banken en heerlijkheden dezes lands te dragen'*.³³ De statenvergadering mocht geen buitengewone lasten, bedes of belastingen opleggen aan de banken, behalve *'...in schielijken nood van Oorlog'*. Tevens legt de landsontvanger voor de Staten verantwoording af over zijn rekeningen.³⁴

De vergadering bestond uit edelen, de gedeputeerden der vier hoofdbanken van het Land van Valkenburg en de schout van Heerlen, naast de twee voorzitters: de voogd en de drossaard. De vergadering werd ook bijgewoond door de landsontvanger, de landsadvocaat en de landsgriffier.³⁵ De geestelijkheid [de proosten van St. Gerlach en Meerssen] was conform het *'Reglement over het Landt van Valckenborgh'* van vijftien oktober 1663 niet meer vertegenwoordigd in de Staatse Statenvergadering van het Land van Valkenburg. Zij hadden zich al in 1559 hieruit teruggetrokken omdat zij niet tevreden waren met hun positie als geestelijke stand.³⁶

Edelen en gedeputeerden

De edelen, of ridderschap, in de Statenvergadering van het Land van Valkenburg bestonden uit een getal dat werd bepaald door het aantal edelen wonende in het Land van Valkenburg. Waren er dit op de eerste Statenvergadering onder Staats bestuur na het Partagetraktaat op 22 oktober 1663 nog zeventien in getale, de laatste jaren voor de Franse verovering [1794] waren er dit nog twee, met drie aspirant-leden.³⁷ De invloed van de edelen in de Statenvergadering nam dus langzamerhand toe; zij hadden ieder één stem en stemden in volgorde van leeftijd.³⁸

Om tot de Statenvergadering toegelaten te worden in het Staatse Land van Valkenburg behoorde men, aldus het Reglement over het Land van Valkenburg van 1663, ten overstaan van enkele gedeputeerden van de

Statenvergadering de eed van trouw aan de Staten-Generaal af te leggen, nadat leden van de ridderschap onderzocht hadden of de kandidaat *'...ten reguarde van hare geboorte ende Huysen, nae de Wetten en Costumen des Landts sullen bevonden werden gequalificeert te zijn...'*³⁹ Deze *'Wetten en Costumen'* hielden in dat het kandidaat-lid ten minste drie generaties adellijke voorouders had, zowel aan moeders als aan vaders zijde.⁴⁰ Op 6 september 1663 werd door de Staten-Generaal bepaald dat de leden van de ridderschap ook daadwerkelijk binnen de grenzen van de Staatse Landen van Overmaas dienden te wonen. Dit zorgde echter voor veel problemen, aangezien door het Partagetraktaat veel edelen buiten de Staatse partage hun domicilie hadden, maar ook wel bezittingen binnen de Staatse Landen bezaten.⁴¹

Dit werd uiteindelijk opgelost op 8 november 1686 met een resolutie van de Staten-Generaal: elke persoon van adellijke afkomst [en minstens drie generaties adel als achtergrond] met een riddermatige hofstede en ten minste zesduizend gulden aan vaste goederen in de Landen van Overmaas [zowel Staats als Spaans!] kon zitting nemen in de Statenvergadering van het betreffende Land, mits bereid de eed van trouw aan de Staten-Generaal af te leggen.⁴² Detail: alle leden van de ridderschap waren katholiek.⁴³

De gedeputeerden waren de andere stemgerechtigden op de Statenvergadering; zij bestonden uit een afvaardiging van minimaal twee schepenen uit elk van de vier hoofdbanken [Meerssen, Beek, Klimmen en Heerlen] van het Land van Valkenburg. Tot de afvaardiging van de hoofdbank Heerlen behoorde ook de schout van Heerlen.⁴⁴ De gedeputeerden bezaten per hoofdbank één stem en behoorden voor aanvang van een Statenvergadering een machtigingsdocument van de overige schepenen der bank over te leggen ter bevestiging van hun afvaardiging.⁴⁵

Vanaf 3 augustus 1756 werd het verboden voor gedeputeerden om voor hun hoofd-

Plundering van een dorp. De vele oorlogen die door de eeuwen heen werden gevoerd bezorgden de dorpsbewoners van de oostelijk Zuid-Limburg veel overlast. Als er al niet in hun eigen gebied gevochten werd was er vaak sprake van plunderingen, platgelopen of platgebrande oogstvelden etcetera. Vaak probeerde men de opgelopen schade bij de overheden te declareren.

bank mee te stemmen op de Statenvergadering indien zij tevens ontvanger der bede in een bank waren of directe banden hadden met de landsontvanger⁴⁶. De stemmingen waren in principe geheim, zo werd in 1686 besloten, en de leden van de vergadering dienden een eed van geheimhouding af te leggen. In 1687 werd hier echter een uitzondering aan toegevoegd: zowel edelen als gedeputeerden werd toegestaan ruggespraak te houden met hun betreffende bank, mits het onderwerp van stemming hun eigen bank specifiek raakte.⁴⁷

Met betrekking tot de religie kan worden gezegd dat *'...ten reguarde van de bancken van Meerssen, Climmen, Beeck ende Heerle, geene Gedeputeerden ter Vergaderinge vande Staten deses Landts en sullen werden toegelaten, als die gene, die zijn vande ware Christelijcke Gereformeerde Religie;...'*, dit in tegenstelling tot de edelen in de Statenvergadering.⁴⁸

De Statenvergadering van het Land van Valkenburg had, evenals die van het Land van Dalhem, elk jaar plaats te Maastricht. Het Land van 's-Hertogenrade hield zijn

Statenvergadering jaarlijks te Gulpen. Om de leden van de Vergadering bij elkaar te roepen, werden de edelen persoonlijk aangeschreven, de schepenen werden via de voogd [Meerssen, Klimmen en Beek] of de schout [Heerlen] aangeschreven.⁴⁹ Voor de Statenvergadering was voor de edelen en gedeputeerden tezamen jaarlijks 416 gulden gereserveerd.⁵⁰

Landsontvanger, landsgriffier en landsadvocaat

De Statenvergadering was in de praktijk vooral bedoeld om de belastingen uitgeschreven door de Staten-Generaal [bede] en de algemene lasten van het Land van Valkenburg te verdelen over de diverse banken [dorpen]. Voor de inning van het totale bedrag [bede en algemene landskosten] werd elk jaar een landsontvanger door de Statenvergadering benoemd. De landsontvanger diende via het netwerk van lokale bankcollecteurs ['schatbeurders'] de bede en algemene landskosten in te zamelen om vervol-

gens de bede-opbrengst door te betalen aan de ontvanger-generaal der bede en met de opbrengst van de algemene landsbelasting de lopende rekeningen van het Land van Valkenburg te voldoen.⁵¹ Mocht de landsontvanger met betrekking tot de bede in gebreke blijven, dan kon de ontvanger-generaal het ontbrekende bedrag niet op de landsontvanger verhalen: de ontvanger was gekozen door de Statenvergadering en alleen aan hen verantwoording schuldig. De Statenvergadering was de eindverantwoordelijke. Dit was ook het geval met de schatbeurders der banken; bleven zij in gebreke bij het afdragen van de belastingen, dan kon de landsontvanger de betreffende schatbeurder niet persoonlijk aansprakelijk stellen, doch alleen de bank die de schatbeurder had benoemd.⁵² Dit is enige tijd anders geweest. De landsontvanger had tussen 1662 en 1685 het recht zelf zijn schatheffers aan te stellen en kreeg hiervoor 1200 gulden [inclusief zijn eigen tractement]. Dit werd echter vanaf 1686 teruggedraaid. De landsontvanger ontving vanaf toen 250 gulden aan onkostenvergoeding als-

ook een percentage van de belasting, 3% van de belastingopbrengst van de laatgoederen en 4% van de belasting van de leengoederen.⁵³ De landsontvanger verloor echter het recht zelf zijn schatbeurders te benoemen. Het werd zoals van oudsher weer een taak van de banken zelf om deze functie te verpachten. In het betalen van de lasten van het Land van Valkenburg werd de landsontvanger tevens [sinds 1685] bijgestaan door twee [in de Statenvergadering gekozen] commissarissen: twee edelen en een gedeputeerde [deze laatste rouleerde per jaar per hoofdbank].⁵⁴ Zij handelden samen met de landsontvanger de dagelijkse financiële zaken af en brachten hiervan op de volgende Statenvergadering verslag uit.⁵⁵ De landsontvanger werd, net zoals de ontvanger-generaal, gecontroleerd door de Generale Rekenkamer in Den Haag.⁵⁶

Ook de landsgriffier werd tijdens de Statenvergadering benoemd. Het was de taak van de griffier tijdens de Statenvergadering, alsmede de rest van het jaar '..., dat hij alle Landsresolutiën behoorlijk zal coucheeren [te

Schilderij van Peter Bruegel de Jonge (1621) met als onderwerp de pachtbetaling van de boeren aan hun rentmeesters of heren.

boek stellen] en registreeren, en derzelve, daar nodig zal, secreteeren; dat hij geene copien van dezelve zal hebben uittegeven, dan met kennis van den Staat, of desselfs Commissarissen.⁵⁷ Met de resolutie van 3 oktober 1752 werd het ambt van landsgriffier niet verenigbaar geacht met dat van luitenant-voogd of luitenant-drossaard.⁵⁸ Voor zijn taken ontving de griffier een salaris van 650 gulden.⁵⁹

Laatste aanwezige op de Statenvergadering was de gedeputeerde agent van de Landen van Overmaas te Den Haag, de landsadvocaat die de belangen van de drie Landen van Overmaas in Den Haag behartigde. Voor zijn inspanningen ontving de landsadvocaat 430 gulden van het Land van Valkenburg en 200 gulden van elk van de Landen van Dalhem en 's-Hertogenrade.⁶⁰

Hoofdbank Heerlen

Na het toewijzen van de belastingbedragen aan de banken op de Statenvergadering, keerden de gedeputeerden terug naar hun [hoofd]banken. In de banken werden vervolgens de jaarlijkse banksvergaderingen gehouden. In deze vergadering werd de rekening van de schatheffer opengesteld voor iedereen van de [hoofd]bank en werden de klachten over de schatheffer en de rekening gehoord. Vervolgens sloot men de rekening en maakte men een ontwerpbudget voor het komende jaar, de zogenaamde '*memoriaale repartitie*'.⁶¹ Tevens werden er op deze vergadering in Heerlen jaarlijks twee bankscommissarissen, een schatbeurder [indien deze functie niet voor langere tijd was verpacht] en twee burgemeesters benoemd.

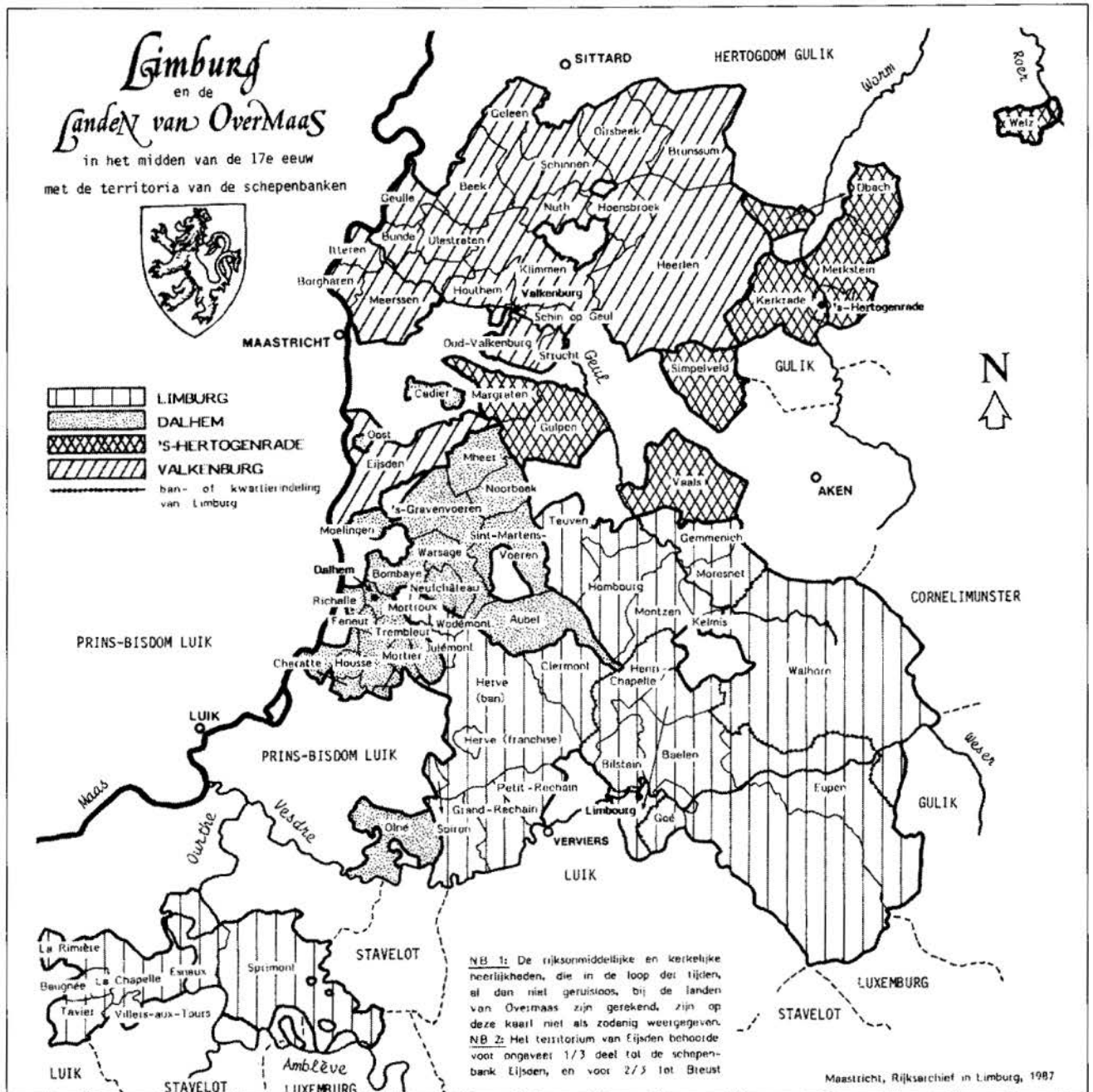
De vergadering in Heerlen bestond uit het gerecht [schout, zeven schepenen en de secretaris], twee burgemeesters en de geërfden. De geërfden waren inwoners van de bank met minimaal 15 bunders [12,3 hectare] belastbare grond.⁶² In de overige banken van het land van Valkenburg was het de voogd in plaats van de schout die zitting nam in de gerechten.

Schout

In tegenstelling tot de overige drie hoofdbanken van het Land van Valkenburg stond niet de voogd aan het hoofd van de hoofdbank Heerlen, maar een door de Staten-Generaal benoemde schout. Deze uitzonderingssituatie wordt verklaard doordat '*...Heerlen voortijds eene vrijheerlijkheid was geweest*'.⁶³ In criminele zaken was echter de situatie gelijk aan de andere drie hoofdbanken; hier had de drossaard van het Land van Valkenburg het voor het zeggen.

De schout '*..., maand de rechters [schepenen] tot goede administratie van justitie, geeft agt dat de zaaken volgens wetten en reglementen worden behandelt, doet de nodige convocatien [oproepen tot vergadering], doch heeft geene concludeerende stem;...*' Ook zorgt de schout voor de uitvaardiging en het uitvoeren van arresten, verboden, ordonnanties, wetten en plakaten en houdt tevens toezicht op de lokale openbare orde.⁶⁴ De schout mocht echter niet de taak van schepen der bank op zich nemen, net zo min [vanaf 1758] als de taak van secretaris der bank.⁶⁵

De schout werd in zijn werk bijgestaan door de gerechtsbode. Deze functie bestond voornamelijk uit het assisteren van de schout, onder andere bij de bij nacht en ontij uit te voeren patrouilles, arrestaties en beslagleggingen. Voorwaarde voor deze taak waren de gereformeerde religie en een verbod om de functie van gerechtsbode te verpachten. De gerechtsbode ontving voor zijn diensten [in de periode 1738-1795] een vergoeding van twaalf gulden en vijf stuivers en een eventuele onkostenvergoeding.⁶⁶ Voor zijn werk ontving de schout een klein vast inkomen [in 1692 was dit tweehonderd gulden, dit liep terug tot honderd gulden in de periode 1738-1795]. Het merendeel van zijn inkomsten moest hij onder andere verkrijgen uit betalingen voor zijn ambtelijke verrichtingen, presentiegelden en een deel van de geïnde geldboeten. Dit kon nogal eens tot

De Landen van Overmaas in het midden van de 17e eeuw.

Uit: J.H.M. WIELAND, Kleine atlas van de beide Limburgen [Maastricht 1989]

misbruik leiden, want de schout of luitenant-schout kon meer gedreven zijn door geldelijk winstbejag dan het correct verlopen van de rechtsgang. Onder meer de mogelijkheid tot compositie [schikking], waarbij een derde deel van de opbrengst officieel voor de schout bestemd was, leidde dan ook tot veel [beschuldigingen van] malversaties door de schout.⁶⁷ Overigens kwam het ook in hoofdbank Heerlen regelmatig voor dat de officiële ambtsdrager niet daadwerkelijk als schout functioneerde. Zijn taak werd door een plaatsvervanger, de luitenant-

schout, waargenomen, die tegen betaling de functie verkreeg.⁶⁸

Schepenen, geërfden en burgemeesters

In elke bank van de Landen van Overmaas waren er zeven schepenen. In het Land van Valkenburg hadden de vier hoofdbanken Meerssen, Klimmen, Beek en Heerlen het recht elk minimaal twee schepenen af te vaardigen naar de Statenvergadering. Hierin vormden zij samen de stand der schepenge-

deputeerden met in totaal vier stemmen [één per hoofdbank]. Uit de schepenen die afgevaardigd waren naar de Statenvergadering werd jaarlijks een bankscommissaris gekozen. De functie rouleerde per hoofdbank. De ander commissaris werd aangewezen door de adel.

In de hoofdbanken zelf was de hoofdtaak van de schepenen niet alleen de taak van bestuurder maar ook van rechter. In Meerssen, Klimmen en Beek alleen voor de civiele justitie, in Heerlen tevens voor de criminele justitie. Tevens ‘...schouwen Schepenen, met den officier [voogd of, in Heerlen, schout], de wegen, straaften, waterloopen en rivieren, en maakten, met zijne concurrentie [voogd of schout], ordonnantien tot handhaving van politie. Zij assisteren bij de Banksvergadering;...’.⁶⁹ In deze banksvergadering werd een van de zeven schepenen aangesteld als bankscommissaris om samen met de schout en een geërfde [grondbezitter] de lopende zaken van de bank voor dat jaar te behartigen en controle uit te oefenen op de financiën van de bankscolporteur en het schepencollege.⁷⁰ Een schepen mocht niet tevens schout of secretaris zijn en werd gekozen in het schepencollege door de voogd van het Land van Valkenburg. Lidmaatschap van de gereformeerde kerk was in principe een vereiste. Als vergoeding ontving een schepen tien gulden presentiegeld.⁷¹

De geërfdn waren de tweede belangengroep op de banksvergadering. Deze belangengroep bestond uit inwoners van de hoofdbank Heerlen die ten minste vijftien bunders [12,3 hectare] belastbare grond binnen de hoofdbank bezaten. Uit de geërfdn werd jaarlijks een lid gekozen tot bankscommissaris die samen met een ook verkozen schepen en de schout de lopende zaken van de hoofdbank in het betreffende jaar behartigde. In Heerlen waren de geërfdn vrijwel allemaal katholiek, zodat de katholieke stem toch nog gehoord kon worden in de hoofdbank. Als vergoeding ontvingen de geërfdn tien gulden presentiegeld.⁷²

Ook de twee burgemeesters werden op de banksvergadering aangesteld, maar dit gebeurde niet noodzakelijkerwijs elk jaar; sommige burgemeesters bleven lange tijd, soms zelfs enkele decennia, aan.⁷³ Hun taak was divers: toezicht houden op de gemeentelijke heidegronden, het ijk- en keurmeesterschap [samen met de voogd tijdens de driemaal jaarlijkse voogdgedingen], bemoeienis met de schutboden en de verplichte hand- en spandiensten [onder andere met betrekking tot het onderhoud van de heide], inkwartiering van soldaten in oorlogstijd, het instrueren van de veldwachters en het leidinggeven aan wijkgebonden burgerwachten van de hoofdbank Heerlen.⁷⁴ De twee burgemeesters ontvingen elk [in de periode 1738-1795] 18 gulden 18 stuivers en 2 oort voor hun diensten, samen met een deel van de door hen aangebrachte boetes. Eén van de twee burgemeesters mocht onder het Staatse bewind behoren tot het katholieke geloof.⁷⁵

Secretaris en schatbeurder

De secretaris had de taak om alle akten der bank te boek te stellen. Voor de gerechtelijke zaken werd de secretaris ook griffier genoemd. De criminele zaken hiervan werden afzonderlijk opgetekend en een uittreksel hiervan werd jaarlijks aan de Staatse Raad van Brabant in Den Haag gestuurd.⁷⁶ Als beambte van de bank tekende de secretaris alle resoluties en notulen van de banksvergaderingen op. Tevens had hij de zogenaamde ‘bankslegger’ of het ‘leggerboek’ [kadasterboek] in zijn bezit, waarin de landerijen en de bezitters ervan in de hoofdbank Heerlen waren opgetekend. Met deze bankslegger konden de ‘schatlijsten’ gemaakt worden, lijsten die aan de hand van de hoeveelheid grondbezit de hoogte van de belasting bepaalden voor inwoners van de hoofdbank.⁷⁷ De bankslegger in Heerlen was echter, in ieder geval in de periode 1731-1791, verre van compleet en correct; gebrekkige boekhouding, vergeten in- en uitschrijvingen, moed-

De Landen van Overmaas tot 1785.

Uit: J.H.M. WIELAND, Kleine atlas van de beide Limburgen [Maastricht 1989]

willige omissies [door zowel de bank als de grondbezitters] en fouten [onder andere in de opmeting van de landerijen] maakten de bankslegger niet betrouwbaar. De Raad van State gaf maar liefst drie resoluties uit [respectievelijk 5 december 1731, 22 augustus 1753 en 17 december 1775] om de hoofdbank Heerlen te manen tot verbetering en aanpassing van de bankslegger, iets wat Heerlen duidelijk niet zag zitten, bang om meer belasting te moeten gaan betalen.⁷⁸

De secretaris mocht niet tevens drossaard, voogd, schout of schepen in een bank zijn en

bij resolutie van de Staten-Generaal van 2 mei 1777 mocht de secretaris alleen verkozen worden uit ‘...perzoonen in de bank woonachtig, voor zoo verre eenige bekwaame stoffe in de bank te vinden is’.⁷⁹ Het traktement van een secretaris bedroeg 125 gulden, waarbij ook nog eens tien gulden presentiegeld en onkostenvergoedingen [onder andere voor het overschrijven van resoluties van de Staten-Generaal] bijkwamen.⁸⁰

De banksontvanger of schatbeurder zorgde voor het ophalen van zowel de algemene als de banksbelasting van de [hoofd]bank. De

banksbelasting bleef in bezit van de schatbeurder en hiermee voldeed hij de lopende rekeningen van de bank. Voor buitengewone uitgaven diende hij toestemming te vragen aan de bankscommissarissen, die hem tevens controleerden. De algemene [lands]belastingen werden door de schatbeurder overgedragen aan de landsontvanger, doch deze had geen verdere zeggenschap over de schatbeurder en kon geen verantwoording vragen of de schatbeurder aansprakelijk stellen indien deze met betalingen in gebreke bleef. De bank of schout [indien in het bezit van het recht op het schatbeuren] stelde de schat-

beurder officieel aan en was zodoende verantwoordelijk voor hem. Overigens was het zo dat bij het ophalen der belastingen de algemene lasten die bestemd waren voor de landsontvanger de voorrang hadden; '...; en dat de generale lasten eerst en vooral, en successivelijk de domestique lasten over ieder jaar buiten verloop gehouden worden.'⁸¹ De schatbeurder werd officieel benoemd na het verkrijgen van de functie door pachting; degene die het laagste percentage van de totale belastingssom als vergoeding vroeg, in de achttiende eeuw vier of vijf procent, kreeg in principe de functie.⁸²

Noten:

1. H.H.E. WOUTERS, *Grensland of bruggehoofd: historische studies met betrekking tot het Limburgsche Maasdal en, meer in het bijzonder, de stad Maastricht* [Assen 1970], 382.
2. A.TH. VAN DEURSEN, 'De Raad van State onder de Republiek van 1588-1795', in: H. DE SCHEPPER [e.a.], *Raad van State 450 jaar* [Den Haag 1981], 85.
3. J. HABETS, *Limburgsche wijsdommen: dorpscostuumen en gewoonten, bevattende voornamelijk bank-, laat-, en boschrechten* [Den Haag 1891], 182.
4. A.L. PELERIN, 'Beschrijvingen van het staatsland van Overmaze in 't generaal, en van het Land van Valkenburg in 't bijzonder, met betrekking tot deszelfs regeering en politique toestand', in: *Annales de la Société Historique et Archeologique à Maestricht* 1 [1854/1855], 51.
5. HABETS, *Limburgse wijsdommen*, 182.
6. WOUTERS, *Grensland*, 382; C.J. LUZAC, *De Landen van Overmaze inzonderheid sedert 1662* [Leiden 1888], 120-121.
7. PELERIN, 'Beschrijvingen', 50.
8. Ibidem.
9. L. VAN AITZEMA, *Saken van staet en oorlogh in, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, beginnende met het Jaar 1621 en eindigende met het jaar 1669* [Den Haag 1672], 962-963.
10. PELERIN, 'Beschrijvingen', 51.
11. H.A.M. WIT, 'Het onderzoek van mr. Caspar van Breugel naar het belastingstelsel in de Meierij 1786-1796', in: *Varia historica Brabantica* XI [1982], 88
12. AITZEMA, *saken van staet*, 962-963.
13. WOUTERS, *grensland*, 382.
14. F. BEELAERTS VAN BLOKLAND, 'Met gecommiteerden uit den Raad van State op Reis in 1691', in: *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap* 55 [1934], 178.
15. BEELAERTS VAN BLOKLAND, 'Met gecommiteerden', 178; WOUTERS, *grensland*, 382; H. DE SCHEPPER [e.a.], *Raad van State 450 jaar* [Den Haag 1981], 85.
16. BEELAERTS VAN BLOKLAND, 'Met gecommiteerden', 178.
17. DE SCHEPPER, *Raad van State 450 jaar*, 382.
18. C. CAU, *Groot plaacet-boeck, vervattende de placaten, ordonnantien van de Hoogh-Mog: Heeren Staten-Generaal der Verenighde Nederlanden, ende vande Ed: Groot Mog: Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, mitsgaders van de ed: Mog: Heeren Staten van Zeelandt* [Den Haag 1664], 3092-3093.
19. CAU, *Groot Placaet-boeck*, 3092-3093.
20. M.M.J. PUT EN M. VAN DIJK, *2000 jaar Heerlen* [Heerlen 1998], 94.
21. Voor meer informatie: W.A.J. MUNIER, 'De calvinisering van de colleges van schout en schepenen in de Landen van Overmaas vanaf de verovering van Maastricht in 1632 tot aan het einde van de zeventiende eeuw', in: *PSHAL* CXXIII [1987], 42-145.
22. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 102; G.C. UBAGHS, *Korte schets over de geschiedenis van het Land van Valkenburg* [Leuven 1858], 65.
23. PELERIN, 'Beschrijvingen', 59.
24. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 103-104
25. PELERIN, 'Beschrijvingen', 60; LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 104.
26. AITZEMA, *Saken van Staet*, 962-964; LUZAC, *De Lan-*

den van Overmaze, 105.

27. UBAGHS, *Korte schets*, 65.

28. PELERIN, 'Beschrijvingen', 61.

29. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 105; *Nederland in vroeger tijd: 18e eeuwse beschrijving van steden en dorpen in Nederland*, 13 'Brabant en Limburg', [Zaltbommel 1966, eerste druk Amsterdam 1751], 390.

30. PELERIN, 'Beschrijvingen', 61.

31. M. VAN DIJK, *De schout van de vrijheid en hoofdschepenbank Heerlen*, doctoraalscriptie [Heerlen 1991], 34.

32. AITZEMA, *Saken van Staet*, 962-964; LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 105.

33. UBAGHS, *Korte schets*, 68.

34. *Nederland in vroeger tijd*, 392.

35. UBAGHS, *Korte schets*, 68.

36. E.C.M.A. BATTÀ, [red.], *Limburgs verleden, geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815 II* [Maastricht 1967], 99.

37. UBAGHS, *Korte schets*, 67.

38. PELERIN, 'Beschrijvingen', 56.

39. CAU, *Groot Placaet-boeck*, 3091.

40. PELERIN, 'Beschrijvingen', 55.

41. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 100.

42. UBAGHS, *Korte schets*, 67; LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 100; PELERIN, 'Beschrijvingen', 29-30.

43. UBAGHS, *Korte schets*, 68.

44. In tegenstelling tot de drie andere hoofdbanken, was de civiele rechtspraak en het bestuur in Heerlen niet in handen van de voogd van het Land van Valkenburg, maar van de schout, benoemd door de Raad van State. De criminele rechtspraak bleef onveranderd in handen van de drossaard.

45. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 94; PELERIN, 'Beschrijvingen', 56.

46. CAU, *Groot Placaet-boeck*, 1184-1185

47. PELERIN, 'Beschrijvingen', 58.

48. CAU, *Groot Placaet-boeck*, 3092.

49. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 106; UBAGHS, *Korte schets*, 68. CAU, *Groot Placaet-boeck*, 3093.

50. AITZEMA, *Saken van Staet*, 962-964.

51. *Nederland in vroeger tijd*, 392.

52. PELERIN, 'Beschrijvingen', 51-52.

53. PELERIN, 'Beschrijvingen', 64; LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 106; AITZEMA, *Saken van Staet*, 962-964.

54. UBAGHS, *Korte schets*, 68.

55. *Nederland in vroeger tijd*, 392-393.

56. WIT, 'Het onderzoek', 88.

57. PELERIN, 'Beschrijvingen', 65.

58. Ibidem.

59. AITZEMA, *Saken van Staet*, 962-964.

60. PELERIN, 'Beschrijvingen', 65; AITZEMA, *Saken van Staet*, 962-964.

61. PELERIN, 'Beschrijvingen', 44.

62. J.M. VERHOEFF, *De oude Nederlandse maten en gewichten* [Amsterdam 1983], 35; LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 131; PUT, VAN DIJK, *2000 jaar Heerlen*, 102.

63. UBAGHS, *Korte schets*, 71.

64. PELERIN, 'Beschrijvingen', 46.

65. VAN DIJK, *De schout*, 16; PELERIN, 'Beschrijvingen', 48.

66. VAN DIJK, *De schout*, 18; PELERIN, 'Beschrijvingen', 50; GA Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, inv.nrs. 2-4, Notulen Banksvergaderingen [1738-1795].

67. VAN DIJK, *2000 jaar Heerlen*, 101-102; J.J. JONGEN, 'De samenstelling van Heerlens Bestuur anno 1692' in: *LvH* 1 [1951], 23; GA Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, inv.nrs. 2-4, Notulen Banksvergaderingen [1738-1795].

68. PUT, VAN DIJK, *2000 jaar Heerlen*, 101; VAN DIJK, *De schout*, 16.

69. PELERIN, 'Beschrijvingen', 48.

70. PUT, VAN DIJK, *2000 jaar Heerlen*, 102-103.

71. Zie noot 65; PELERIN, 'Beschrijvingen', 49; JONGEN, 'De samenstelling', 23; GA Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, inv.nrs. 2-4, Notulen Banksvergaderingen [1738-1795].

72. PUT, VAN DIJK, *2000 jaar Heerlen*, 103; GA Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, inv.nrs. 2-4, Notulen Banksvergaderingen [1738-1795].

73. VAN DIJK, *de schout*, 33.

74. Ibidem, 22.

75. Ibidem, 33; PUT, VAN DIJK, *2000 jaar Heerlen*, 103-104; GA Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, inv.nrs. 2-4, Notulen Banksvergaderingen [1738-1795].

76. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 109; PELERIN, 'Beschrijvingen', 50.

77. Ibidem.

78. W. LINDELAUF, 'Hoe men in Heerlen gedurende de 18e eeuw Belastingvoorschriften uitvoerde', in: *LvH* 10 [1960], 55-65.

79. PELERIN, 'Beschrijvingen', 50.

80. JONGEN, 'De samenstelling', 23; GA Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, inv.nr. 2, Notulen Banksvergaderingen, blz. 134.

81. PELERIN, 'Beschrijvingen', 58.

82. VAN DIJK, *Schout van Heerlen*, 32; PUT, VAN DIJK, *2000 jaar Heerlen*, 102-103; Stadsarchief Heerlen, Notulen Banksvergadering Heerlen 2-4.

Herinneringen aan mijn jeugdjaren in Heerlen, 1941-1961

BERT NIJKAMP

Albert Nijkamp werd op 24 november 1941 te Heerlen geboren als zoon van een mijnwerker. In 1961, twee jaar na het overlijden van zijn vader, verhuisde het gezin naar Apeldoorn. Moeder Nijkamp wilde graag dichterbij haar familie in Amsterdam wonen en verhuizen naar 'boven de rivieren' had voor haar zonen bovendien als voordeel dat er een grotere keuze mogelijk was op het gebied van opleiding en werk. Na zijn militaire dienstplicht had Albert drie jaar een administratieve functie bij een constructiebedrijf, daarna werd hij burger-ambtenaar bij Defensie. Vorig jaar maakte hij gebruik van een afvloeiingsregeling en nu kan hij zich helemaal aan zijn hobby's wijden. Hij is redactielid van een Apeldoornse Historische Vereniging en archivaris van een groot mannenkoor. Momenteel werkt hij aan een boek over het 75-jarig bestaan van dit koor. Speciaal voor het Land van Herle zette hij zijn herinneringen aan Heerlen op papier.

Wonen in Meezenbroek

Evenals de meeste Heerlenaren kwam ik ter wereld in de Vroedvrouwenschool op de Heerlerbaan. Ik aanschouwde het levenslicht in het donkere oorlogsjaar 1941. Al vrij snel na mijn geboorte mocht ik met mijn moeder naar het huis waar ik bijna twintig jaar zou wonen. Dat was aan de Frans Halsstraat in Meezenbroek. Eerst woonden wij op nummer 7 maar nadat er nieuwe woningen werden gebouwd werd dit vernummerd in 44. In de 'oude tijd' woonde op nummer 1 de familie Jan Maarsseveen, op nummer 3 de familie van de Vliet en op nummer 5 Frits en Grada Maarsseveen met hun kinderen Jan en Mientje. Wij woonden op nummer 7, Dick en Alie Nijkamp met hun zonen Bertie [zoals ik toen genoemd werd] en Jantje. Naast ons op nummer 9 woonden Gerrit en Louise Maarsseveen met hun aangenomen zoon Frits Gremme. Wij hadden dus aan beide kanten families Maarsseveen als burens. Ons huis zag er toen heel anders uit dan de woningen die er nu staan

want mijn ouderlijke woning is al jaren geleden afgebroken. Het huis maakte deel uit van één lange huizenrij die in twee typen waren gebouwd. Het ene type was vrijwel direct aan de straatkant gelegen met een heel klein voortuintje en een smal trottoir bestaande uit gruis. Later werd het trottoir verbreed en betegeld wat ten koste ging van ons voortuintje. Het andere type woonhuis lag iets naar achteren en had een grotere voortuin die na de verbreding van de stoep weliswaar kleiner werd maar wel genoeg ruimte liet voor planten en bloemen. In het tegenwoordige Meezenbroek is dit type huis vrijwel niet meer te vinden. De voordeur bevond zich in een portiek die werd gedeeld met de burens. In het midden van de portiek was een afscheiding met de straatkant. Die afscheiding bestond uit mergelsteen, afgedekt met cement en aan weerszijden een vierkante houten pilaar. De voorgevel onder de vensterbank bestond eveneens uit mergelsteen, overgaand in baksteen. Onze woning had aan de voorzijde drie naast elkaar geplaatste ramen waarvan de buitenste twee

Kleine Bertie met zijn karretje op het pad bij achter het huis. De foto werd genomen in 1943.

geopend konden worden. Daarboven waren een zestal smalle bovenramen. Boven de ramen van de benedenverdieping was een brede bak-dakgoot geplaatst. Daar begon het dak dat een zogenaamde 'gebroken kap' had. De slaapkamerramen staken daar als luifels uit. Aan de voorzijde bevond zich één raam op de overloop en twee naast elkaar van een slaapkamer, benevens een raam opzij. Aan de achterzijde waren er in totaal 5 van zulke ramen geplaatst.

Aanbellen kon door aan een koperen trekker te trekken die via een ketting in verbinding stond met een luid klinkende bel aan de binnenkant van de voordeur. Links in de gang bevond zich een gedraaide trap naar de bovenverdieping, rechts de meterkast en daarnaast de deur van de voorkamer. Onder de trap was links de deur naar een kleine kelder en daarnaast het toilet. Daar tegenover lag de deur naar de achterkamer. Aan het eind van de gang was er een kleine keuken. De voor- en achterkamer werden gedeeld door een schuifdeur. In de achterkamer stond de kolenkachel en in de keuken het

kolenfornuis. In de voorkamer ontbrak een stookgelegenheid. Vanuit de achterkamer konden we middels tuindeuren naar buiten. Deze deuren werden met een spanjoletsluiting gesloten. Achter het huis stond een houten schuur met pannendak en daarachter een kleine tuin. Op de eerste verdieping lagen twee grote en één kleine slaapkamer. Een badkamer of douchecel was er niet. De wekelijkse wasbeurt gebeurde in een teil, deze werd gevuld met water dat in een ketel op het fornuis werd verwarmd. Warm water uit de kraan kenden wij toen immers niet. Het andere type huis in onze rij was anders ingedeeld en kende een heel andere bouwstijl. Het beschikte over een uitgebouwde keuken en de deur van de kelder kwam uit in de achterkamer. Ook de bovenverdieping was anders ingedeeld. Onze overburen waren de familie Slooten die in textiel handelden en het gezin van brandweerman Bouke Rinzema. Dat er een brandweerman tegenover ons woonde kwam een keer heel goed uit toen wij schoorsteenbrand kregen. Door aardappelschillen op het loeiende vuur

van het fornuis te werpen werd verder onheil voorkomen. Desondanks was het een angstig moment toen de kachelpijp roodgloeiend werd en we vette stinkende gele rook uit de schoorsteen zagen komen.

De wijk als speeltuin

De meeste huizen in Meezenbroek waren eigendom van de woningbouwvereniging *Glück Auf*. Onze straat was toen de laatste aan de noordzijde van de rode, oftewel socialistische wijk. De Govert Flinkckstraat bestond toen nog niet. Achter onze huizen liep een pad dat uitkwam op de Mesdagstraat. Aan de andere kant van dat pad lagen tuinen van omwonenden, onder andere van de familie Reusink, die daar ook opstallen hadden waar klein vee gehouden werd. Begin jaren vijftig werden die opstallen verbouwd tot een opslagplaats voor de gebroeders Reusink die een kolenhandel dreven. Het pad achter ons huis werd verbreed zodat hun vrachtauto, een Fordson uit de dump, daar ook kon rijden. Menigmaal heb ik gezien dat Gerrit en Bertus Reusink met een wagen,

afgeladen met zakken kolen, hun klanten gingen bevoorraden. Soms lag er een berg zwarte vette troep in de laadbak, 'schlam' heette dat spul en het was een afvalproduct van de mijnen. Het bestond uit kolengruis dat in de wasserijen overbleef na het wassen van de kolen. Dat spul werd dan ingedikt en verkocht als 'armeluis-brandstof'. Het brandde als een lier, maar veroorzaakte ook vaak schoorsteenbrand. Als iemand 'schlam' bij de kolenboer had besteld werd dat op de stoep langs de straat gelost. Er werd zaagsel overheen gestrooid. Wij kinderen vonden zo'n berg 'schlam' heel mooi want je kon er heerlijk vanaf glijden. Dat je er daarna erg vies uitzag kon ons niet deren, moeders was immers wel gewend aan kleding die stijf stond van het kolenstof.

Achter het terrein van Reusink was een weiland en daarachter lag een moerassig, ruig gebied. Daar weer achter stonden de huizen van Palemig dat een stuk hoger lag. Links aan de rand van dat ruige terrein was de vuilnisbelt waar ik menig uurtje spelend heb doorgebracht. Nu bevinden zich daar sportvelden. Zoals gezegd kwam het achter-

In de Mesdagstraat stonden aan de linkerkant huizen die ongeveer gelijk waren aan de huizen in de Frans Halsstraat.

pad uit bij de Mesdagstraat die daar toen eindigde. Link was een pad dat bij het weiland uitkwam. Vaak namen wij buurtkinderen dit pad om naar het 'Boereslot' [kasteel Schaesberg] te gaan. Nog hoor ik de klap waarmee het hek, dat het weiland van de bebouwde wereld afsloot, dichtsloeg. Zodra we dat hek door waren liepen we rechtsaf langs de rand van het weiland en kwamen dan op de Slotweg uit, toen nog een grintweggetje. Daar gingen we rechtsaf om naar het kasteel te gaan en vandaar verder naar het Kapellebos. Vaak hebben we een woedende boer Tielemans achter ons aan gehad omdat we weer eens door z'n land gelopen hadden of 'krootjes' gejat hadden.

Als je vanuit het weiland links de Slotweg opliep, richting Palemig, kwam je bij een betonnen bruggetje. Daaronder liep het, door ons zo genoemde, 'Vissenbeekje' dat ontstond in het laaggelegen, moerassige gedeelte rechts bezijden de Slotweg. Het stroomde bij de St. Barbarastraat in de Caumerbeek. Bij de St. Barbarakapel staken we dan over en liepen verder naar 'het kleine mijntje', de Oranje-Nassau IV waar we fossiele afdrucken gingen zoeken op de steenberg. Nadat wij hier genoeg van hadden verzameld [of niets gevonden] liepen we weer verder, beklommen de Heksenberg en vandaar gingen we naar de Rode Beek met het 'koffiepoeltje'. Daar ben ik eens tot mijn knie weggezakt in het moeras. Heerlijk vonden wij het spelen in en aan het ijskoude water. We hebben er heel wat dammetjes gebouwd. Terug liepen we meestal anders dan de heenweg, namelijk langs het pompstation van de mijnen dat midden in het veld noordelijk van Palemig lag. Daar was een buitenkraantje waar wij onze dorst konden lessen.

Terug naar de Frans Halsstraat. Die liep vroeger voorbij de Tooropstraat dood. In de jaren vijftig zijn daar bij graafwerkzaamheden restanten van een Romeins bouwwerk gevonden. Uiteraard werd daar eens een 1 april-grap over gemaakt. In het Limburgs

Dagblad verscheen een artikel dat in die opgraving Romeinse kolen waren gevonden en dat deze bezichtigd konden worden op de datum van 1 april. Hoeveel mensen hier zijn ingetrapt weet ik niet meer.

Op het terrein achter de Tooropstraat stonden twee gasketels [opslagreservoirs voor gas]. Zo'n ketel bestond uit een grote ronde metalen, met water gevulde, bak waarin zich een [met gas gevuld] binnenvat bevond. Later werd er een nieuw opslagreservoir bijgebouwd. Een grote metalen bol, dat was toen iets totaal nieuws voor Nederland.

Ziek

Ik was nog maar drie jaar toen ik middenoor-ontsteking kreeg en daaraan geopereerd moest worden in het St. Jozefziekenhuis aan de Putgraaf. Van die operatie weet ik niets meer maar wel dat de nonnen toen heel boos op me zijn geweest. Ik had van een kennis een rood geverfd autootje [een jeep] gekregen en dat nam ik mee naar het ziekenhuis. Ik heb het toen eens met spuug natgemaakt en ermee over het laken gereden. De verf gaf af, de nonnen waren boos en pakten mijn speelgoed af. Ik neem het die rot-nonnen nog steeds kwalijk!

Lopend naar school

In 1946 ging ik naar de kleuterschool die zich in Schandelen, aan de Schandelerboord bevond. Juffrouw Liefvaart was daar de hoofdleidster. In 1948 ging ik naar de 'grote school'. Omdat een goede kennis van ons, de heer Borgwatt, hoofd van de Nutsschool aan de Oliemolenstraat was wilde ik persé naar die school. Het was een verrekt eind lopen vanaf Meezenbroek. Op de Nutsschool leerde ik schoonschrijven tussen lijntjes in schuin schrift met van die mooie krullen. In de eerste klas probeerde Juffrouw Muilwijk de orde te handhaven. Ik vond haar een kring omdat ze ons nog wel eens met een liniaal een tik op de vingers gaf. Gymnastiekles kre-

Vanaf de rand van het Kappelbos was er goed zicht op het 'Boereslot'. Aan de horizon zijn de schacht en de koeltoren van de ON IV te zien. Een beeld van rond 1950.

gen we van Meester Piroen. Hij kon heel mooi piano spelen en dat deed hij dan ook vaak tijdens de gymnastiekles.

De heenweg naar school liep ik steeds dezelfde route, Frans Halsstraat, Tooropstraat, Gr. van Prinstererstraat, de bruggetjes over de Caumerbeek en de vijver over, Schandelerstraat [soms ook via de Oudekerkstraat], Gringel, de overweg in de Willemstraat, Stationsstraat, Oranje Nassaustraat, Emmaplein, Akerstraat, Oliemolenstraat.

Eén keer ben ik veel te laat op school gekomen omdat er een botsing van een kolen-trein had plaatsgevonden. Dat was vlak bij de overweg gebeurd die daardoor was afgesloten. De voetgangerstunnel was er nog niet zodat al het voetvolk zich over de spoorbrug moest wringen. Bij die spoorbrug vestigde zich aan het begin der vijftiger jaren de eerste 'frituur'. Uiteraard was een bakje friet niet voor ons schoolkinderen weggelegd maar wij wilden deze lekkernij wél eens proeven. Dus zochten we de aardappelreepjes die op de grond lagen bijeen en aten die

op. Wij hebben nimmer een voedselvergiftiging opgelopen!

De weg terug van de Nutsschool naar ons huis in Meezenbroek was vaak heel anders. Meestal liep ik samen met een schoolvriendinnetje terug. We liepen dan via de Akerstraat en hielden onze handen tegen de oren als de tram uit Kerkrade zich knerpend en jankend over de wissel bij 'Het Wonder van Heerlen' wrong. In de winter liepen we door Vroom & Dreesmann waar het lekker warm was. In de zomer maakten we gebruik van het gangetje tussen Schunck en de Pancratiuskerk en ook wel eens door de toren, waar aan beide zijden deuren waren, soms ook wel door de passage van het door architect Peutz ontworpen Glaspaleis. We verlekken ons daar aan de uitgestalde waar, vooral aan het speelgoed. Na al deze luxe kwamen we dan op de Markt en staken daar schuin over naar de Sarool. Bij ijssalon La Venezia vroegen we om gebroken wafeltjes waarna we al smullend, via de Willemstraat en de Meezenbroekerweg, naar huis terugkeerden.

Vanaf de Meezenbroekerweg keken we dan naar de kleitreintjes die de grondstof naar de steenfabriek van Beckers vervoerden. Ik heb me laten vertellen dat kinderen uit die buurt op het terrein van die steenfabriek een ideaal speelgebied hadden, zoals verstoppertje spelen tussen de droogrekken. Uiteraard hadden zij daarvoor geen toestemming van hun zorgzame ouders!

Wanneer ik alleen naar huis moest liep ik meestal via de Groene Boord. Die kwam toen uit op de Gasthuisstraat. Van daar liep een pad naar de tunnel bij de Klompstraat. Aan de ene kant van dat pad stond een transformatorstation waar het altijd zoemde. Aan de andere zijde stroomde de Caumberbeek, die soms roodgekleurd was doordat het slachthuis afvalwater geloosd had. Ik ben een keer in die beek gevallen toen ik er een steen in wilde gooien en daarbij mijn evenwicht verloor. Thuisgekomen moest ik direct naar bed, wat ik toen niet begreep. De tunnel bij de Klompstraat was in die tijd niet zo breed als tegenwoordig. Het was een boog-

vormige, bakstenen onderdoorgang. De Schandelerboord bestond toen ook nog niet. Vaag herinner ik me dat er twee beken liepen en ook dat er woonwagens stonden waar onder andere de families Centjes en Stuiver woonden. Of dat hun werkelijke naam was weet ik niet meer, wel dat ik bang was voor die mensen. Via De Voorzorg liep ik dan naar de Frans Halsstraat. Het spreekt vanzelf dat ik voor de terugweg uren nodig had.

Muziekles

In 1951 ging ik naar de Muziekschool aan de Stationsstraat waar Henry Heydendael directeur was. Hij was ook dirigent van het mannenkoor St. Pancratius. Solfège-les kreeg ik van Harry Lückers die, naar ik meen, tevens organist was van de Pancratiuskerk. Toen het mannenkoor St. Pancratius zoveel jaar bestond werd een groot concert gegeven samen met het toenmalige Maastrichts Stedelijk Orkest en een kinderkoor dat geformeerd was uit leerlingen van de Muziek-

De Sarolestraat rond 1947. De rails en de bovenleiding van de tram zijn nog aanwezig.

De wandelgroep van de Neutrale Volksschool op 12 juli 1953. Albert Nijkamp staat als derde van links in de bovenste rij.

school. Ik maakte daar deel van uit en dat was de basis voor mijn passie voor koormuziek. Ik moest meezingen met het 'Domine salvam fac' van Marius Monnickendam. En nu nog, nadat ik al meer dan 35 jaar lid ben van een groot Apeldoorns mannenkoor, zing ik deze muziek uit mijn hoofd.

Onderwijzers

In 1951 verliet ik de Nutsschool omdat mijnheer Borgwatt met pensioen ging. Ik zocht het wat dichterbij huis en in september ging ik naar de Neutrale Volksschool aan de Kasteellaan in Meezenbroek. Meester Blauw was daar toen hoofd. Nadat deze een paar jaar later naar Amerika emigreerde werd meester Jan Haak hoofd der school. Ik zat toen in de derde klas. In de vierde klas kwam meester Hendriks ons de stof bijbrengen. Deze was afkomstig uit Beverwijk. In de vierde klas werd een wandelclub geformeerd. We liepen onder andere de avond-vierdaagse en deden ook mee aan de KUM-mars in Maastricht. Over de vijfde klas regeerde jufvrouw van Vreeswijk die haar belhamels

behoorlijk onder de duim hield. Vanwege haar ietwat schuifelende loop werd ze nog wel eens betiteld als 'varkenspootje'. Ook maakte ik tijdens haar 'bewind' deel uit van de wandelclub waarvan het tenue inmiddels aan de nvs-kleur [rood-wit] was aangepast. We deden dat jaar onder andere mee aan de Glasstadmars in Leerdam waar meester Haak connecties had. Voor onze schoolreis fietsten we dwars door Luik naar Tilff in de Ardennen. Dat was een hele onderneming. Wij sliepen daar in grote tenten en maakten veel tochten door de omgeving. In de zesde klas werden we onderwezen door meester Catsman uit Maastricht. Een heel fijne leerkracht die door ons op handen werd gedragen. Met hem mochten we de ruïne van kasteel Schaesberg bezoeken en ook gingen we onder leiding van hem in de winter sleeën op de helling van de boomgaard van hoeve Leenhof. Ik kwam destijds een keer met mijn slee tegen een boom terecht. Zwaar teleurgesteld, het wrak van mijn houten slee achter me aan slepend, keerde ik huiswaarts. In de zevende klas [vlo] kregen wij les van de hoofdmeester, mijnheer Haak. Hij kon heel

mooi vertellen en nóg hoor ik zijn stem als hij voorlas over 'meneer Pad'. Toen zongen wij nog regelmatig op school, maar dat kon onze meester beslist niet! Hij kraste en baste een eind weg omdat het er immers bijhoorde. Met zijn zoon Lidus raakte ik bevriend, een vriendschap die duurde tot het moment dat ik in militaire dienst moest.

Meester Haak was een organisator eerste klas. Hij kreeg het voor elkaar om een schoolreis per boot te organiseren. Met een bus van de White Cars reisden we naar Arnhem om ons daar in te schepen aan boord van het m.s. 'IJsselmeer'. Over de IJssel voeren we naar Kampen en vandaar via Giethoorn naar de Friese meren. Vanuit Lemmer maakten we de oversteek naar Amsterdam en Utrecht en vandaar weer terug naar Arnhem.

Aan het werk

Juli 1956 had ik mijn LO/VGLO-tijd er op zitten en was klaar om een vak te kiezen. Ik was toen 14 jaar en begon 13 september 1956 als leerling-kok bij een restaurant in Maastricht. In 1957 mocht ik nog mee met een schoolreis van mijn oude school, wederom een boottocht door Noord-Nederland. Ik heb daar bijzonder van genoten.

Mijn opleiding tot kok was in het kader van de Stichting Vakonderwijs Horecabe-

drijven [svH] wat inhield dat ik vijf dagen praktijkervaring moest opdoen in diverse horecabedrijven, een dag theoretisch onderwijs in Sittard moest volgen en een dag vrij was. Mijn tweede leerschool was Hotel Ons Thuis aan de Parallelweg waar ik op 2 Januari 1958 begon. In augustus 1959 stierf mijn vader aan de gevolgen van sylicose. Hij was nog maar 56 jaar. Ik ben bij Ons Thuis blijven werken tot het einde van dat jaar waarna ik werd overgeplaatst naar hotel De Prins in Sittard. Daar kwam een eind aan mijn loopbaan in de horeca want reeds in april 1960 was het voorbij. Volgens deskundigen was ik niet geschikt voor het vak, een vreemde zaak vind ik nu want ik was nog maar een half jaar van het eindexamen verwijderd! Ik heb daarna nog een paar maanden bij Albert Heijn, aan de Kerkstraat in Brunssum, gewerkt totdat ik in december 1960 onder de wapenen, werd geroepen om mijn dienstplicht aan te vangen op de Frederik Hendrik-kazerne te Venlo.

Medio 1961 verhuisde ons gezin naar Apeldoorn waar ik nu nog steeds woon. Ondanks dat ik hier nu al langer woon dan in mijn geboorteland voel ik mij nog steeds een Heerlense Limburger, maar op mijn oude dag terugkeren naar mijn 'roots'? Nee! Er is teveel veranderd en datgene wat ik achterliet vind ik nimmer meer terug.

Signalementen

ROELOF BRAAD

Historiek in beeld

Vereniging Historie Schinnen [Schinnen 2000].
144 p., foto's. ISSN 1384-3672

Dit jaarboek, uitgegeven bij het twintigjarig bestaan van de vereniging, omvat foto's uit de zes kerkdorpen van de huidige gemeente Schinnen. De redactie heeft er een aardig kijkboek van gemaakt, waarbij de foto's per dorp bijeengezet zijn. Ze worden voorafgegaan door een korte historische schets. De onderschriften onder de foto's zijn echter kort en vaak ongedateerd. Behalve voor Amstenrade komen straatbeelden in deze uitgave maar matig aan bod. Het zijn vooral foto's met personen bij gebeurtenissen als jubilea, optochten, carnaval, bruiloften begrafenissen en dergelijke. Bij vele van die foto's worden ook de namen genoemd. Voor de autochtone dorps/buurtbewoners zal dat wel herkenningsmomenten oproepen, maar voor buitenstaanders lijkt me dit zonder aanvullende gegevens over de personen in kwestie weinig waardevol. Toch zijn vele van deze foto's waardevol voor onderzoek naar volkskundige gebruiken. Daarom is het jammer dat de kwaliteit van ongeveer de helft van de foto's maar matig is. Soms zal dat te maken hebben met de kwaliteit van de originele amateuropname.

Ik krijg echter sterk de indruk dat het scanwerk voor het boek is gedaan van de reproducties die door de vereniging in de loop van de tijd zijn verzameld. Het bijeenbrengen van de originelen die door vele particulieren ter beschikking zijn gesteld zal voor de redactie wel ondoenlijk zijn geweest. Voortaan

meteen scannen dus, lijkt het devies voor het aanleggen van een dergelijke verzameling foto's, waaruit ooit nog eens gepubliceerd moet worden. Het boek is verkrijgbaar bij de vereniging: B. Spoelstra, Drossaertweide 12, 6438 HV Oirsbeek.

Heerlen zo was het

Jan Engelen [Hoogeveen 2000] 64 p., foto's.
ISBN 90-5900-027-7

Jan Engelen selecteerde 59 ansichtkaarten uit zijn verzameling voor een nieuw fotoboekje over Heerlen. De uitgave lijkt erg veel op *Heerlen in oude ansichten* dat in 1969 uitkwam en werd samengesteld door de toenmalige redactie van 'Het Land van Herle'. Jan Engelen publiceerde al eerder fotoboeken met een grotere omvang. Hoewel de auteur beslist gezocht zal hebben naar kaarten die nog niet eerder gepubliceerd zijn, krijg ik bij het doorbladeren van het boekje de indruk dat de meeste foto's me bekend voorkomen. Het blijken echter meestal variaties te zijn van ansichtkaarten met dezelfde gebouwen of straten. Bijzonder aan deze uitgave is dat er

vooral kaarten gekozen zijn waar mensen ontstaan. Bovendien is de kwaliteit van de afgedrukte foto's beter dan bij 'Heerlen in oude ansichten', hoewel het papier goedkoper aandoet. Vijf tot acht regels tekst beschrijven de foto's zakelijk en informatief, soms met een nostalgische noot. Het boek is alleen te koop bij 'Boekenvoordeel'.

Rónd de Sjprung

In november 2000 verscheen het eerste nummer van het nieuwe periodiek van de werkgroep Historie van de Heemkundevereniging Klimmen. Het tijdschrift is genoemd naar het bronnengebied op de grens van Klimmen en Voerendaal, ook de *Sevensprong* genoemd. Een toepasselijke naam dus voor een heemkundig tijdschrift. Dit eerste nummer bevat vijf artikelen: Weense kinderen in Klimmen, Harmonie de 'Berggalm' Klimmen, Een vechtpartij in Klimmen, Stamreeks Brouns en Leven en werk van Notaris Bex te

Klimmen. Over de verschijningsfrequentie laat de redactie zich niet uit. Het volgende nummer zal verschijnen als er voldoende kopij verzameld is. Voor informatie: Heemkundevereniging Klimmen, Hay Gielkens, Schoutstraat 14, 6343 CS Klimmen.

Van Fleckendael tot Vlengendaal

Guus Herbergs [Simpelveld-Bocholtz 2000],
280 p., ill. ISBN 90-805883-1-8.

Onder de vlag van de Heemkundevereniging Simpelveld-Bocholtz publiceerde Guus Herbergs een lijvig boekwerk over de buurtschap Vlengendaal in Bocholtz. Deze begint al in de Romeinse tijd. Tot het begin van de twintigste eeuw bestond het gehucht slechts uit een handjevol boerderijen/huizen. Het is dus begrijpelijk dat het zwaartepunt van de gemengd historische en heemkundige beschrijving vooral op de twintigste eeuw ligt. Toen groeide het gehucht uit van een statisch agrarische gemeenschap tot een dynamische woonwijk van de plattelandsgemeente Bocholtz.

Het boek bevat vele op bronnen gebaseerde wetenswaardigheden. Daarnaast zijn voor vooral de twintigste eeuw veel zaken opgetekend uit mondelinge overlevering. Dat is voor wat betreft de agrarische en volkskundige onderwerpen als 'boter maken en melk venten', het 'dorsen', de 'hondekar', 'brikken bakken', 'mollen vangen', de 'schietsbaan', de begrafenisrituelen en huisslacht, 'wafels bakken', 'de boterhammen van de mijnwerker' en dergelijke zeer waardevol.

Herbergs zet met dit boek een gedegen heemkundige studie op de markt, waarbij alle disciplines van de heemkunde aan bod komen: archeologie, geschiedenis, topografie, genealogie, huizenonderzoek, volkskunde en folklore, verkeer en vervoer, handel, industrie en nijverheid en vooral in dit geval ook de landbouwgeschiedenis. Het boek vraagt om een vervolg voor de andere buurtschappen van Simpelveld-Bocholtz.

Rónd de Sjprung

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen sturen naar de redactie van Het Land van Herle, Postbus 1, 6400 AA Heerlen. De auteurs worden vriendelijk verzocht zich te houden aan de onderstaande lijst met afkortingen. Nadere richtlijnen voor het inleveren van kopij worden op verzoek toegezonden.

Lijst van afkortingen:

AGN	Algemene Geschiedenis der Nederlanden
ARA Brussel	Algemeen Rijksarchief te Brussel
ARA Den Haag	Algemeen Rijksarchief te Den Haag
ASPH	Archief Sint Pancratiusparochie Heerlen
BS	Burgerlijke Stand
DHO	Doop-, Huwelijks-, en Overlijdensregisters
GA	Gemeentearchief [van-]
HSAD	Hauptstaatsarchiv Düsseldorf
LvO	Archief Landen van Overmaas
LTG	Limburgs Tijdschrift voor Genealogie
LvH	Het Land van Herle
MM	Maaslandse Monografieën
Msg	De Maasgouw
PSHAL	Publications de la Société Historique et Archeologique dans le Limbourg
RA	Rijksarchief [in-]
RvS	Archief Raad van State
SG	Archief Staten-Generaal
ZAGV	Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins

